

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

10.04 – КМР. 2244 “С” 2023.12.11. 08 ПЗ

Корнєв Сергій Андрійович

2024 р.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

УДК: 364.62-053.6

ПОГОДЖЕНО

Декан
гуманітарно-педагогічного
факультету
кандидат філософ. наук,
доцент
_____ Інна САВИЦЬКА
« _____ » _____ 2024 р.

**ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО
ЗАХИСТУ**

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації, професор
_____ Ірина СОПІВНИК
« _____ » _____ 2024 р.

**МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему «Соціально-психологічна реабілітація учнів старшого
шкільного віку з девіантною поведінкою»**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма: «Соціально-психологічна-реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Сопівник І. В.
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

кандидат педагогічних наук
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

Власенко К.О.
(ПІБ)

Виконав

_____ (підпис)

Корнєв С.А.
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації, професор
_____ Ірина СОПІВНИК
«14» вересня 2024 р.

**З А В Д А Н Н Я
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ**

Корнєву Сергію Андрійовичу

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма: «Соціально-психологічна-реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «Соціально-психологічна реабілітація учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою»

затверджена наказом ректора НУБіП України від «11» 12 2023 року № 2244 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру 15 листопада 2024 р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- 1) Узагальнити теоретичний матеріал з проблеми соціально-психологічної реабілітації дітей старшого шкільного віку з девіантною поведінкою
- 2) Вивчити методи та стратегії соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою
- 3) Діагностувати прояви девіантної поведінки учнів старшого шкільного віку
- 4) Обґрунтувати та впровадити програму соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Дата видачі завдання “___” _____ 202__ р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Власенко К.О.

Завдання прийняв до виконання _____ Корнєв С.А.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна магістерська робота на тему «Соціально-психологічна реабілітація учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою» має таку структуру: 1) картку кваліфікаційної бакалаврської роботи; 2) титульний аркуш; 3) завдання до виконання кваліфікаційної магістерської роботи; 4) реферат; 5) зміст; 6) вступ; 7) основна частина (III розділи); 8) загальні висновки; 9) список використаних джерел; 10) додатки. У роботі подано 2 додатки, 9 рисунків та 5 таблиць. Список використаних джерел складає 81 позиція. Загальний обсяг дипломної кваліфікаційної роботи 117 сторінок.

У першому розділі висвітлені теоретичні основи соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою. Здійснено теоретичний аналіз девіантної поведінки підлітків у науковій практиці та розглянуто соціально-психологічні детермінанти та види девіантної поведінки.

У другому розділі «Методичні засади соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою» розглянуто методи та стратегії соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою та проведено діагностику стану девіантної поведінки в учнів старшого шкільного віку.

У третьому розділі «Експериментальна робота з перевірки ефективності програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою» обґрунтовано та апробовано програму соціально-психологічної реабілітації девіантної поведінки з учнями старшого шкільного віку та проаналізовано результати повторної діагностики.

Ключові слова: соціально-психологічна реабілітація, девіантна поведінка, учні старшого шкільного віку, соціум, методи реабілітації, психолого-педагогічні підходи, рівні девіантної поведінки.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	8
1.1. Девіантна поведінка підлітків: виклики та рішення в науковій практиці.	8
1.2. Соціально-психологічні детермінанти та види девіантної поведінки . .	18
<i>Висновки до першого розділу</i>	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	27
2.1. Методи та стратегії соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою	27
2.2. Діагностика стану девіантної поведінки учнів старшого шкільного віку.....	36
<i>Висновки до другого розділу</i>	57
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТИЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	59
3.1. Обґрунтування та реалізація програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою	59
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи	65
<i>Висновки до третього розділу</i>	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства позначений масштабними змінами, які охоплюють усі сфери життя. В умовах цих трансформацій найбільш вразливою категорією є діти та підлітки, моральні переконання та ціннісні орієнтації яких ще не до кінця сформовані, що часто призводить до неадекватного реагування на події навколо. Підлітковий вік є критичним етапом розвитку особистості, який може сприяти як позитивному розвитку, так і виникненню відхилень.

Актуальною є проблема соціальної адаптації та дезадаптації підлітків, тобто труднощів засвоєння норм соціального життя або, навпаки, протилежних норм, які можуть становити загрозу життю та здоров'ю дитини. Насамперед це стосується проблеми девіантної поведінки, дезадаптованості дітей та підлітків у суспільстві. Серед основних причин таких проблем – соціальна незрілість, особливості психофізіологічного розвитку підлітків, прагнення до нових відчуттів і прагнення до самостійності. Поєднання біологічних і соціальних факторів зумовлює труднощі соціальної адаптації підлітків.

Перед вченими стоїть завдання виявити причини соціальної анемії та дезадаптації, які можуть призвести до порушення етичних і правових норм. Проблемою девіантної поведінки та її профілактики займалися багато науковців, зокрема О. Захаренко, І. Кондаков, В. Оржеховська, А. Сатиренко та ін. Аналіз наукової літератури показує, що з девіантної поведінки та її реабілітації накопичено значний теоретичний і практичний матеріал. Проте соціально-психологічні аспекти реабілітації девіантної поведінки старшокласників залишаються недостатньо дослідженими як теоретично, так і практично.

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України на XXI століття одним із пріоритетів державної політики у сфері освіти і навчання є виховання загальнолюдських цінностей, сучасного світогляду, розвиток

творчих здібностей і навичок самостійного навчання та освіти. самореалізація в молоді. З огляду на це вкрай важливим є раннє виявлення та корекція девіантної поведінки дітей та підлітків.

Таким чином, актуальність проблеми, що є недостатньо розробленою, зумовила доцільність нашого дослідження і дала підстави для визначення теми дослідження: «Соціально-психологічна реабілітація учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна реабілітація учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Предмет дослідження – програма соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних **завдань дослідження**:

- 1) Узагальнити теоретичний матеріал з проблеми соціально-психологічної реабілітації дітей старшого шкільного віку з девіантною поведінкою;
- 2) Вивчити методи та стратегії соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою;
- 3) Діагностувати прояви девіантної поведінки учнів старшого шкільного віку;
- 4) Обґрунтувати та впровадити програму соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Методи дослідження: *теоретичні*: вивчення, аналіз, інтерпретація та узагальнення психолого-педагогічних джерел з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми; *емпіричні*: анкетування, бесіда, проектування, опитування для діагностики стану девіантної поведінки учнів старшого

шкільного віку; *педагогічний експеримент* для обґрунтування програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою; статистичні: методи вимірювання та математичної обробки даних експерименту, їх систематичний та якісний аналіз, графічне представлення.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формувальному та контрольно-аналітичному етапах дослідження виконувалася на базі спеціалізованої школи I-III ступенів №265, м. Київ та Бершадського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів №3. Вибірку склали 102 особи.

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою; розробці програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Практичне значення одержаних результатів передбачає, що реалізація розробленої програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою допоможе знизити рівень девіантної поведінки серед учнів та сприятиме їхній соціальній адаптації й інтеграції у шкільне та соціальне середовище.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 2 додатків (35 сторінок), списку використаних джерел (81 найменування). Повний обсяг роботи становить 117 сторінок. Робота містить 5 таблиць і 9 рисунків.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Девіантна поведінка підлітків: виклики та рішення в науковій практиці

У часи соціальних змін підлітки є найбільш вразливими. Навіть зовні благополучні школярі часто відчують страх перед майбутнім, бояться дорослішання, гостро переживають самотність і зраду, намагаються покладатися переважно на себе, частково й на батьків. Внаслідок дезадаптації підлітки часто демонструють девіантну поведінку. Негативні соціальні наслідки такі як: моральні та матеріальні втрати, з кожним роком посилюються. Проблема девіантності та її реабілітація завжди була однією з ключових проблем соціальної роботи, педагогіки та психології, але в наш час вона набула масового характеру та потребує особливої уваги [30, с. 80].

Кількість злочинів, скоєних підлітками, з кожним роком зростає, а відхилень у їх поведінці – дедалі частіше. Це проявляється в таких діях, як втеча з дому, пропуски школи, бійки з однолітками, вживання наркотиків і бродяжництво. У 2022 році, коли почалося масштабне вторгнення Росії в Україну, кількість крадіжок серед молоді зросла.

Вивчення проблеми схильності підлітків до девіантної поведінки та організація профілактичних заходів є надзвичайно важливими. Найбільшого ефекту можна досягти при соціально-педагогічному впливі на підлітків у шкільному середовищі через різні форми роботи [2, с. 99].

Процес соціалізації постійно вимагає від людини вибору між поведінковими альтернативами, а також різними реакціями у взаємодії з індивідами та суспільством. Соціальні норми, тобто набір вимог і очікувань, які соціальна група, організація чи компанія висуває до своїх членів, є засобом покращення та досягнення гармонії з навколишнім середовищем. Ці

нормативні вимоги та очікування виражаються як вербально, так і невербально.

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна входить до числа країн з найвищими показниками вживання алкоголю серед підлітків. Вона займає 7-е місце за споживанням алкоголю серед 12-річних, 15-е серед 17-річних, і 19-е серед 14-річних. Кожен п'ятий підліток вживає алкоголь щотижня, а кожен десятий - 2-3 рази на тиждень. Україна також є високою за рівнем куріння серед підлітків: 6-те місце серед 11-річних, 8-ме місце серед 13-річних і 3-те місце серед 15-річних. Підлітковий вік – це період складних і суперечливих змін у розвитку особистості, тому його часто називають складним, критичним і перехідним. Соціологічні дослідження показують, що серед дітей 9-10 класів 3% дітей мають психічні розлади, а 36% хлопців і 28% дівчат регулярно вживають алкогольні напої. На реабілітаційному обліку внаслідок отруєння алкоголем перебуває 3485 підлітків. Найраніший вік вживання алкоголю в Україні – 5-7 років, а середній вік, коли людина починає вживати такі наркотики, як драмадол, марихуана та амфетаміни – 11-14 років. Ці дані свідчать про те, що поширеність психоактивних речовин є серйозним дестабілізуючим фактором для підлітків, спричиняючи численні відхилення в їх поведінці та здоров'ї [33, с. 75].

Девіантна поведінка, безсумнівно, є проявом соціальної дезадаптації, тобто порушення процесу активного пристосування особистості до соціального середовища шляхом взаємодії та спілкування. Вона виникає в результаті неправильного або недостатньо розвиненого уявлення про себе, своїх соціальних зв'язків і міжособистісних відносин.

Підлітковий вік не можна однозначно назвати кризовим, оскільки він характеризується індивідуальними змінами в ході розвитку. Цю думку підтримують такі психологи, як М. Клеє, Х. Ремшмідт та інші. Вони відзначають, що форма, тривалість і інтенсивність кризи можуть істотно відрізнятись в залежності від індивідуально-типологічних особливостей

дитини, соціальних умов, виховання в сім'ї і педагогічної системи. У психології девіантною поведінкою вважається відхилення від прийнятих у конкретному суспільстві норм міжособистісних стосунків. Такі відхилення проявляються в діях, вчинках або висловлюваннях, які відбуваються в рамках психічного здоров'я. Девіантна особистість свідомо чи несвідомо може прагнути знищити свою самооцінку, позбавити себе унікальності та перешкодити реалізації свого потенціалу.

Як і будь-яка дія, девіантна поведінка також має внутрішні механізми, цілі та мотиви, зумовлені психобіологічними особливостями особистості, її віковими особливостями, соціальним досвідом і загальним рівнем розвитку. Девіантна поведінка особливо гостро проявляється в підлітковому віці, оскільки цей період супроводжується складними змінами, що підвищують ризик девіацій [16, с. 42].

По-перше, перехідний вік характеризується внутрішніми труднощами, які починаються з гормональних змін і закінчуються перебудовою «Я-концепції». По-друге, соціальна ситуація підлітків часто невизначена і обмежена. По-третє, в цьому віці з'являються суперечності, пов'язані зі зміною механізмів соціального контролю: перестають функціонувати дитячі форми контролю, засновані на зовнішніх нормах і вимогах дорослих, ще не сформовані дорослі способи самоконтролю і дисципліни.

Найбільш яскраво девіантна поведінка проявляється внаслідок особистісної незрілості, низького рівня інтелектуального розвитку, залежності від групових норм і цінностей, а також у результаті соціальних протиріч. У підлітковому віці девіантна поведінка часто є способом самоствердження або протесту проти дорослих. У таких підлітків можуть спостерігатися такі емоційні розлади, як імпульсивність, дратівливість, агресивність і конфліктність [10, с. 55]. Класифікація девіантної поведінки, запропонована Робертом Мертоном, базується на його теорії аномії та структурно-функціональному підході до суспільства. Він вважав, що девіантність виникає,

коли існує розрив між культурно визначеними цілями суспільства та соціально схвалюваними засобами їх досягнення. Мертон виділив п'ять основних типів адаптації індивідів до цього конфлікту:

Конформізм — люди приймають як цілі, так і засоби їх досягнення, що є нормою поведінки в суспільстві.

Інновація — індивіди приймають суспільні цілі, але використовують нестандартні, інколи нелегальні засоби для їх досягнення. Наприклад, це може включати злочинність або шахрайство.

Ритуалізм — люди відмовляються від великих суспільних цілей, але продовжують суворо дотримуватися встановлених правил і норм, навіть якщо це не приносить бажаних результатів.

Ретритизм — індивіди відмовляються як від цілей, так і від засобів їх досягнення. Це може включати людей з алкогольною чи наркотичною залежністю, які відсторонюються від соціального життя.

Бунт — люди не тільки відкидають існуючі цілі й засоби, але й прагнуть замінити їх новими. Це часто характерно для революціонерів або радикальних рухів, які виступають за зміну суспільного ладу [4, с. 76].

Наприклад, В. Петровський акцентував увагу на процесі соціальної перцепції — як люди сприймають і інтерпретують інших. Взаємодія заснована на сприйнятті зовнішніх ознак (поведінка, зовнішній вигляд, мова), але також включає оцінку особистісних властивостей і мотивів іншої людини. Це важлива частина соціальної взаємодії, оскільки сприйняття іншого може впливати на характер і тип взаємодії [25, с.59].

Девіантна поведінка є одним із ключових проявів соціальної дезадаптації, що відображає некоректну соціальну взаємодію підлітків і є педагогічною проблемою. Виникає внаслідок порушення процесу активної адаптації особистості в соціальному середовищі, що обумовлено хибним або недостатньо сформованим уявленням підлітка про себе, свої соціальні зв'язки та міжособистісні контакти.

Сучасна наукова література та педагогічна допомога дозволяють краще зрозуміти та підтримати молодь з девіантною поведінкою. Це дозволяє задуматися про різні аспекти цього складного соціального явища, а отже, більш об'єктивно підійти до характеристики відхилень, їх психобіологічних особливостей і рис характеру. Завдяки цьому можна більш чітко вибудувати алгоритм реабілітаційної та корекційної роботи з підлітками на різних етапах їхнього життя.

Стрімкий розвиток сучасних технологій, особливо Інтернету та соціальних мереж, значно впливає на поведінку підлітків, що створює нові можливості для самореалізації та ризику формування асоціальних установок і залежностей. Психологи та соціальні працівники відзначають, що надмірне залучення у віртуальне середовище може посилити соціальну ізоляцію, тривожність і навіть спровокувати агресію. Ця проблема вимагає ретельного дослідження та інтеграції нових підходів до реабілітації девіантної поведінки [18, с. 37].

Крім того, вплив засоби масової інформвції та масової культури може негативно вплинути на формування девіантної поведінки. Наприклад, дослідження Гілберта Фолдера показало, що «підвищений вплив насильницьких засобів масової інформації може призвести до збільшення рівня агресивної поведінки серед підлітків» [9, с. 70]. Це свідчить про те, що медіа може формувати уявлення молоді про прийнятність насильства та агресії.

Окремим викликом є відсутність достатньої кількості кваліфікованих фахівців, здатних ефективно працювати з підлітками, які мають проблеми з девіантною поведінкою. Недостатня кількість психологів, педагогів та соціальних працівників у закладах освіти ускладнює можливість раннього виявлення та супроводу таких дітей. Це підвищує потребу у підготовці фахівців, які володіють сучасними методиками та можуть надати ефективну підтримку підліткам у складних життєвих ситуаціях.

У науковій практиці вирішення проблеми девіантної поведінки підлітків включає різні підходи, серед яких особливе місце займає когнітивно-поведінкова терапія. Це допомагає підліткам розпізнати та контролювати власні емоції, а також змінити деструктивні моделі мислення та поведінки. Використання КПТ допомагає знизити рівень агресії та тривоги, допомагаючи молодим людям розвивати позитивні моделі поведінки [21, с. 12-13].

У сучасній практиці цей підхід часто поєднується з арт-терапією, яка відкриває нові можливості для самовираження, допомагає вирішувати внутрішні конфлікти через творчість, сприяє емоційному розвантаженню. Використання технік малювання, музикотерапії чи театральних вправ допомагає учням розвивати емоційну грамотність і краще розуміти свої переживання.

Ще одним важливим аспектом є залучення до суспільно значущої діяльності, зокрема волонтерства, яке формує відповідальність, розвиває емпатію та сприяє соціалізації. Підлітки, які беруть участь у соціальних проєктах або допомагають іншим, відчувають свою значимість і краще усвідомлюють власні можливості в суспільстві.

Важливою частиною реабілітаційних програм є також сімейна терапія, яка спрямована на покращення стосунків у родині та створення сприятливого середовища для підлітка. Дослідники підкреслюють, що сімейні конфлікти часто є одним із основних факторів девіантної поведінки, а робота з батьками допомагає гармонізувати стосунки, знизити рівень стресу та створити у підлітків відчуття підтримки [6, с. 93].

Загалом наукова практика підходить до проблеми девіантної поведінки комплексно, поєднуючи індивідуальну роботу з підлітками, підтримку родини, групове навчання та профілактичні програми в школах. Це дає змогу створити сприятливі умови для адаптації підлітків у суспільстві, розвиває їх соціальні навички та сприяє формуванню здорової впевненості в собі.

Соціально-психологічна реабілітація підлітків з девіантною поведінкою залишається одним із найважливіших завдань сучасної науки і практики. Важливим аспектом у подоланні цієї проблеми є розуміння причин і факторів, що впливають на виникнення девіантної поведінки. Основні фактори включають сімейні проблеми, психосоціальні розлади, вплив середовища, соціально-економічні труднощі та психофізіологічні особливості підлітків. Зокрема, проблемні стосунки з батьками, відсутність належної підтримки та розуміння в родині часто стають основою для розвитку асоціальної поведінки. Стосунки в родині суттєво впливають на емоційно-психічний стан дитини, а конфлікти, недовіра та байдужість з боку батьків можуть змусити підлітків шукати підтримки у однолітків або небезпечних суспільств, які пропонують альтернативні форми соціалізації [13, с. 25].

У рамках наукових досліджень та практичної діяльності соціальних служб встановлено, що традиційні дисциплінарні підходи до корекції поведінки, такі як заходи покарання чи ізоляція, є неефективними і можуть лише поглибити відчуженість та озлобленість неповнолітніх. Крім того, такі методи можуть призвести до формування стійких деструктивних моделей поведінки та втрати довіри в суспільстві загалом. Натомість сучасна наукова практика пропонує нові підходи, спрямовані на формування здорової впевненості в собі, розвиток емоційної грамотності та підтримку позитивних соціальних стосунків [20, с. 92-93]. Одним із ключових методів реабілітації є когнітивно-поведінкова терапія, яка дозволяє підліткам усвідомити власні емоції, навчитися керувати негативними реакціями та замінювати негативне ставлення на позитивне. Дослідження показують, що підлітки, які беруть участь у програмах когнітивно-поведінкової терапії, значно знижують рівень агресії та тривоги, краще адаптуються до соціального середовища та знаходять нові способи вирішення конфліктів. Важливим доповненням до когнітивно-поведінкової терапії стають творчі методи, зокрема арт-терапія, музична терапія та психодрама [3, с. 90]. Завдяки творчості підлітки отримують

можливість виразити свої внутрішні переживання в безпечному середовищі, знайти емоційний відгук і розвинути самосвідомість. Це сприяє емоційному розслабленню і зниженню внутрішньої напруги.

Наукова практика також надає великого значення груповим програмам і соціальним заходам, які допомагають підліткам набутти комунікативних навичок, навчитися ефективно спілкуватися з однолітками та соціальним середовищем загалом. Групові тренінги, рольові ігри, волонтерська діяльність не лише зменшують ризик ізоляції, а й формують позитивне відчуття важливості та відповідальності за власні дії. Соціальна активність розвиває емпатію, та допомагає знаходити конструктивні форми самореалізації та сприяє соціалізації, що є важливим елементом у реабілітації підлітків.

Сімейна терапія є ще одним важливим напрямком, оскільки сім'я є основною системою підтримки дитини. Наукові дослідження показують, що залучення батьків до терапевтичного процесу значно підвищує ефективність реабілітації. Робота з сім'єю сприяє зниженню рівня конфліктності в сім'ї, розвитку взаєморозуміння, дає батькам навички краще розуміти потреби підлітка, а також сприяє побудові міцніших, довірливих стосунків [19, с. 47].

Комплексний підхід до роботи з підлітками-девіантами, що включає індивідуальну, групову та сімейну терапію, є найбільш ефективним засобом корекції девіантної поведінки. Це дає змогу врахувати особливості кожної дитини, підтримувати її соціальну адаптацію, формувати позитивні моделі поведінки та відновлювати соціальні зв'язки. Крім того, важливим є створення безпечного середовища для підлітків, що передбачає залучення батьків, педагогів та громади до процесів виховання та соціалізації. Як зазначає професор соціальної психології Дебора Грейс, «ефективні стратегії втручання повинні враховувати всю екосистему підлітків, включаючи сім'ю, школу та громаду». [28, с. 59]. Це дає змогу створити комплексний підхід, який дозволяє значно знизити ризики девіантної поведінки. Наукові підходи, що поєднують різноманітні методи та враховують багатофакторність девіантної поведінки,

сприяють створенню сприятливих умов для розвитку підлітків і допомагають подолати труднощі, з якими вони стикаються на шляху дорослішання.

Соціально-психологічна реабілітація підлітків з девіантною поведінкою залишається складним і багатогранним процесом, який потребує індивідуального підходу та застосування різноманітних методів для досягнення позитивних результатів. Однією з основних причин схильності підлітків до девіантної поведінки є етап становлення особистості, коли діти прагнуть до самостійності, але не завжди мають достатній життєвий досвід для прийняття відповідальних рішень. Це часто пов'язано з кризою власної ідентичності, соціальним тиском, а також із намаганням знайти своє місце в суспільстві. Середовище, в якому росте підліток - сім'я, школа, група однолітків - істотно впливає на його розвиток і поведінку, а відсутність підтримки і розуміння з боку дорослих лише посилює девіантні тенденції.

Однією з проблем, з якою стикаються фахівці, є необхідність зрозуміти внутрішню мотивацію підлітка, яка іноді ховається за зовнішньою агресивною чи бунтарською поведінкою. Психологи підкреслюють, що багато підлітків використовують девіантну поведінку як спосіб самовираження або як спробу привернути увагу до своїх проблем, часто не усвідомлюючи, що обрані ними методи є деструктивними. Дослідження показують, що в підлітковому віці основний акцент слід робити на пошуку здорових форм самореалізації, які дозволять підліткам відчувати свою значимість, розвивати соціальні навички та досягати своїх цілей у конструктивний спосіб [5, с. 50].

Велику популярність у науковій практиці набули програми, що поєднують елементи когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії та соціальної активності. Когнітивно-поведінкова терапія, яка допомагає підліткам усвідомлювати свої думки, емоції та дії, добре зарекомендувала себе в корекції агресивних реакцій і розвитку вміння справлятися зі стресовими ситуаціями. Завдяки цьому методу підлітки вчаться розпізнавати і замінювати негативні переконання позитивними моделями поведінки.

Інші підходи, такі як арт-терапія, дають можливість безпечно виражати емоції, розуміти і приймати свої почуття через творчість. Цей метод допомагає працювати з більш глибокими рівнями психологічних переживань, які часто неможливо передати словами. Крім того, творча діяльність сприяє розвитку творчого мислення та зміцненню самооцінки [17, с. 59].

У соціальній реабілітації важливі групові заняття та залучення до волонтерських проєктів. Підлітки, які активно взаємодіють зі своїми однолітками в позитивному контексті, швидше за все навчаться підтримувати інших, працювати разом як команда та разом досягати цілей. Волонтерська діяльність або участь у суспільно корисній діяльності сприяє формуванню відповідальності, емпатії та здатності допомагати іншим, що значно знижує схильність до девіантної поведінки. Крім того, такі соціальні заходи допомагають підліткам відчувати свою значущість і внесок у суспільство, що підвищує їхню самооцінку та допомагає знайти нові позитивні ролі. [22, с. 33].

Комплексний підхід до роботи з підлітками, що включає когнітивно-поведінкові техніки, креативні методи, соціально-діяльнісну та сімейну терапію, сприяє врахуванню індивідуальних особливостей підлітків та дає можливість створити безпечне середовище для їх розвитку. Використання цих методів у поєднанні з підтримкою соціального середовища дає змогу ефективно коригувати девіантну поведінку, допомагає підліткам знайти своє місце в суспільстві, усвідомити свої потреби та уникнути подальшого розвитку негативних моделей поведінки. Наукова практика підтверджує, що цей підхід не тільки знижує девіантні прояви, а й сприяє створенню здорового, соціально адаптованого покоління.

1.2. Соціально-психологічні детермінанти та види девіантної поведінки

Девіантна поведінка є предметом активного вивчення таких наук, як соціологія, психологія, педагогіка та медицина. Детермінанти девіантної поведінки - це мотиви або сукупність факторів, що викликають відхилення в

поведінці. Ці детермінанти поділяються на чотири основні категорії: умови середовища, соціальні фактори, психофізіологічні та спадково-біологічні фактори, особистісні фактори. Умови середовища включають екологічні, кліматичні та геофізичні аспекти, здатні вплинути на виникнення девіантної поведінки. До соціальних факторів належать соціальні процеси, приналежність до певних груп і взаємодія з суспільством. Психофізіологічні та спадкові біологічні фактори являють собою генетичні та фізіологічні особливості, які впливають на психічний розвиток і можуть призвести до відхилень. Особистісні фактори відображають внутрішні конфлікти, негативні риси характеру, невпевненість у собі, які сприяють девіантній поведінці [8, с. 47].

Бабенко О. вважала, що поведінка дітей і підлітків формується шляхом спостереження та наслідування. Він підкреслив важливу роль моделей поведінки, які діти бачать навколо себе (батьки, вчителі, друзі, ЗМІ). Якщо діти спостерігають агресивну чи девіантну поведінку, вони можуть прийняти її, особливо якщо вона підкріплюється соціальними чи матеріальними винагородами [1, с. 50].

Соціально-психологічною запущеною вважається дитина, у якої відсутні важливі якості особистості, що відповідають її віковій категорії. Така дитина часто виявляє неадекватні реакції на педагогічні впливи, що зумовлено недостатньо розвиненою волею та емоціями. Для цієї категорії характерні регулярні запізнення з навчальних предметів, активний опір педагогічним впливам, негативне ставлення до навчання, а також асоціальні прояви, такі як пропуски уроків, конфлікти з учителями та однокласниками, розвиток шкідливих звичок тощо.

Внаслідок браку належної педагогічної роботи дитина потрапляє в стан педагогічної занедбаності, що сприяє збільшенню антисоціальних проявів її поведінки.

Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я, протягом навчання в школі учень втрачає не менше 23% свого здоров'я. Зокрема:

- зір погіршується в 2 рази;
- порушення постави зростає в 4,2 рази;
- сколіоз збільшується в 9 разів;
- слух погіршується в 2,5 рази;
- захворювання нирок зростають в 1,9 рази;
- захворювання органів травлення зростають в 2,9 рази;
- захворювання нервової системи виникають в 1,6 рази частіше (при цьому кожна четверта дитина народжується з аномаліями нервової системи);
- захворювання ендокринної системи зростають в 1,7 рази [27, с. 75].

Також слід зазначити, що кожна четверта дитина народжується з різними порушеннями нервової системи. Існує прямий зв'язок між захворюваннями, девіантною поведінкою і процесом засвоєння навчального матеріалу. Регулярні академічні невдачі призводять до психологічного дискомфорту, що змушує студентів шукати асоціальне середовище. Вони намагаються компенсувати втрату гідності через протиправну (девіантну) поведінку.

Наші дослідження показали, що половина учнів постійно перебуває в стані значного психоемоційного напруження. Тому соціально-педагогічні чинники відіграють важливу роль у запобіганні втраті психічної рівноваги та психологічних розладів. У таких дітей спостерігаються ознаки девіації, зокрема: порушення адаптації до школи, недостатні успіхи (54,5%), конфлікти з однолітками (53,2%), непорозуміння з вчителями (31,5%). При цьому у 38,6% дітей діагностовано легкі шкільні розлади, а у 54,2% — значні розлади адаптації, що проявляються в різних формах.

Важливе значення мають також дані Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо стану здоров'я підлітків в Україні. Зокрема, Україна займає 6-е

місце у світі за рівнем вживання алкоголю серед 13-річних, 15-е серед 14-річних і 23-е серед 15-річних. Кожен сьомий підліток вживає алкоголь раз на тиждень, а кожен одинадцятий — 2-3,5 рази на тиждень. Україна також посідає 6-е місце у світі за рівнем куріння серед 13-річних, 8-е місце серед 14-річних і 5-е серед 15-річних [23, с. 37].

Результати аналізу стану репродуктивного здоров'я та морально-статевого виховання неповнолітніх свідчать про те, що поширеність куріння серед учнів продовжує зростати. 75% хлопців і третина дівчат хоча б раз пробували палити, причому більшість починали у віці 11-16 років. Серед молоді 11-16 років майже 64% хлопців і 46% дівчат пробували палити до 10 років. Також 28% хлопців і 34% дівчат почали палити до досягнення 12 років. Вживання психоактивних речовин негативно позначається на їхньому здоров'ї.

Таким чином, виходячи з наведених вище даних, поширення наркотиків серед підлітків можна вважати серйозною соціально дестабілізуючою проблемою.

Р. Мертон визначає основні типи девіантної поведінки як конформізм, новаторство, ритуалізм, поступливість і радикалізм.

Конформність означає повне прийняття соціальних цілей і способів їх досягнення, навіть якщо ці способи можуть бути обмеженими або традиційними. Інновація полягає в тому, що індивід усвідомлює соціальні цілі, але намагається досягти їх новими, нетрадиційними методами, такими як шантаж, крадіжка, зловживання тощо. Це тип девіантної поведінки, коли людина визнає загальні соціальні норми і цілі, але вибирає незаконні або антисоціальні способи їх реалізації.

Інновація в цьому контексті також відноситься до визнання цілей компанії, але в той же час індивід намагається досягти їх за допомогою нетрадиційних, часто незаконних методів. Це може включати такі ж форми девіантної поведінки, як шантаж, крадіжки та інші образи [7, с. 40].

А. Жданова вважає, що в осіб з різними формами девіантної поведінки спостерігається порушення регуляторних психічних механізмів. Найважливішими факторами, що впливають на виникнення девіантної поведінки, є: негативне ставлення до соціальних норм і правил, що призводить до неефективності виконання ними регулятивної функції. А також нерозвиненість властивостей регуляції стилю, зокрема: слабка здатність визначати важливі умови досягнення мети; невміння будувати адекватну програму дій; недостатня гнучкість у системі саморегуляції у відповідь на зміни зовнішніх і внутрішніх умов; нездатність адекватно оцінювати себе та результати своєї діяльності; обмежена автономність у організації власної діяльності. Напруга конфронтаційного копінгу, що призводить до зниження рівня самоконтролю, відповідальності, а також до негативної переоцінки складних життєвих ситуацій [31, с. 59].

Протиріччя в законодавстві та відсутність ювенальної юстиції сприяють соціально-педагогічним детермінантам девіантної поведінки. У ході дослідження було виявлено, що закон про захист прав неповнолітніх є недостатньо чітким і потребує вдосконалення. Наприклад, процес позбавлення батьківських прав може тривати занадто довго - кілька років. Саме в цей період діти змушені перебувати в притулках, що впливає на їхній емоційний та соціальний розвиток. В результаті шанс успішної адаптації в суспільстві з часом зменшується. Як тільки проблема дитини вирішується, переслідування часто припиняється. Проте не всі випадки насильства над підлітками розглядаються в суді. Дітей часто перевозять з одного місця на інше для подальшого психіатричного та психологічного обстеження. Наразі необхідно налагодити тісну співпрацю державних та недержавних установ, які займаються підтримкою дітей, з метою більш ефективної допомоги та підтримки в їх розвитку та адаптації. [11, с. 22].

Тож ми дійшли висновку, що в Україні необхідно вносити зміни в законодавство, оскільки немає чіткого закону про відповідальність за тілесні

ушкодження чи бездоглядне ставлення до дітей, які відбуваються в сім'ї та школі. Проблеми соціальної адаптації та дезадаптації дітей - це проблеми, пов'язані з їх здатністю адаптуватися в суспільстві і жити в ньому. Це перш за все проблеми, які стосуються неадекватної та девіантної поведінки, дезадаптації дітей та підлітків у соціумі — так звані "тяжкі" підлітки.

Девіантна поведінка, яка передбачає порушення загальноприйнятих соціальних норм, є складним явищем, яке виникає під впливом багатьох соціально-психологічних детермінант. Розуміння цих детермінант і типів девіантної поведінки є актуальним завданням для науковців, оскільки дозволяє виявити причини, що штовхають підлітків на соціально неприйнятні вчинки та розробити ефективні методи профілактики та реабілітації. Девіантна поведінка в підлітковому віці може проявлятися у формі правопорушень, вживання психоактивних речовин, агресивної поведінки, соціальної ізоляції, а також у вигляді менш явних проявів, таких як уникнення відповідальності чи суперечність загальним нормам [26, с. 71-73].

Основними детермінантами девіантної поведінки є психологічні особливості підлітків, пов'язані з процесом дорослішання, соціальним середовищем, у якому вони ростуть, а також впливом сім'ї та тиску однолітків. Підлітковий вік – це період активного пошуку особистості, під час якого молода людина намагається знайти своє місце в суспільстві та зрозуміти власні цінності та переконання. На цьому етапі підлітки можуть експериментувати з різними ролями, що іноді призводить до порушення норм, якщо підліток опиняється під негативним впливом або якщо йому важко зрозуміти власні емоції та потреби. Важливо відзначити, що в цьому віці діти особливо чутливі до думок і поведінки однолітків. Соціальний тиск з боку друзів може штовхати підлітків до антисоціальних дій, особливо якщо це підтримується груповими нормами і сприймається як форма самоствердження чи протесту [12, с. 15].

Роль сім'ї у формуванні поведінки підлітка надзвичайно важлива. Якщо сім'я не надає підтримки, розуміння та позитивного прикладу для наслідування, підліток може почуватися відчуженим і шукати уваги через девіантну поведінку. Наприклад, конфлікти в сім'ї, байдужість або надмірний контроль батьків можуть призвести до того, що підліток протестує проти усталених норм і шукає самовираження в асоціальній поведінці. Нестабільна сімейна ситуація, наприклад, розлучення батьків або проблеми з залежністю в сім'ї, також може негативно позначитися на поведінці підлітків, що може призвести до емоційної нестабільності та проблем із соціальною адаптацією.

Однією з важливих соціальних детермінант є освітнє середовище та школа, де підлітки проводять значну частину свого часу. Почуття несправедливості, знущання чи відсутність підтримки з боку вчителів можуть призвести до формування негативного ставлення до шкільних норм і правил, а також сприяти розвитку відчуження. Крім того, причиною девіантної поведінки можуть бути також соціально-економічні чинники, наприклад фінансові труднощі в сім'ї або обмежені можливості для розвитку. У деяких випадках, особливо якщо підліток стикається з бідністю або безробіттям в сім'ї, девіантні вчинки стають спробою альтернативними шляхами досягти соціальної значущості або матеріальної стабільності.

Девіантна поведінка підлітків поділяється на кілька основних типів, до яких відносять кримінальну, адиктивну (залежність), агресивну та конфліктну. Злочинна поведінка включає злочини, які порушують закон, наприклад крадіжки, вандалізм і хуліганство. Адиктивна поведінка пов'язана із залежностями, особливо від психоактивних речовин, алкоголю чи навіть технологій (гаджетів, соціальних мереж), що стає все більш поширеним явищем у сучасному суспільстві. Агресивна поведінка може включати фізичну або вербальну агресію, спрямовану проти однолітків, дорослих або власної родини. Конфліктна поведінка спрямована на заперечення авторитетів і норм, що проявляється в непокорі, відмові дотримуватися правил і протидії іншим.

Ці види девіацій можуть поєднуватися, створюючи більш складні форми девіантної поведінки, які ще більше ускладнюють соціальну адаптацію підлітка [24, с. 81].

Розуміння соціально-психологічних детермінант і типів девіантної поведінки підлітків дає можливість розробити ефективні методи профілактики та реабілітації. Основні фактори профілактики включають створення сприятливого сімейного середовища, розвиток емоційної грамотності, побудову здорових соціальних стосунків, а також підтримку з боку школи та суспільства. Комплексна робота з підлітками, що включає не лише індивідуальну психологічну допомогу, а й соціальний супровід, дозволяє знизити ризик девіантної поведінки та створити основу для успішної соціалізації. Крім того, важливо враховувати роль ЗМІ у формуванні соціальних норм і цінностей.

Телебачення, соціальні мережі та інші засоби масової інформації можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на молодь. Поширення насильства, агресії та девіантної поведінки в ЗМІ може нормалізувати такі дії та вплинути на формування у молоді уявлень про прийнятну поведінку. Тому медіаосвіта та критичне сприйняття інформації є важливими для формування здорового світогляду у молоді. Також необхідно дослідити роль громади у підтримці молоді. Залучення громади до процесу соціалізації молоді, створення безпечних та доступних просторів для дозвілля та діяльності може значно знизити ризики девіантної поведінки. Сильні спільноти, які підтримують своїх членів і просувають здорові соціальні норми, можуть знизити рівень агресії та антисоціальної поведінки серед молоді [35, с. 63].

Таким чином, соціально-психологічні детермінанти девіантної поведінки вказують на складну мережу взаємовідносин між індивідом та його оточенням. Розуміння цих взаємозв'язків є важливим для розробки комплексних програм, спрямованих на запобігання девіантності. Важливо не лише лікувати наслідки, а й працювати над причинами, створювати

сприятливе середовище для молоді, яке сприяє її соціалізації та розвитку. Створення умов для конструктивної взаємодії молоді, залучення до суспільно-корисної діяльності та створення позитивних соціальних норм дозволяє значно знизити рівень девіантної поведінки в суспільстві [14, с. 90].

Під час дослідження ми побачили, що в нашій компанії ще немає дієвого механізму вирішення подібних ситуацій. Треба готувати фахівців, які працюють з дітьми. Вихователі, вчителі та лікарі зазвичай першими помічають ознаки жорстокого поводження з дітьми. Найголовніше – це вміння швидко реагувати на такі ситуації. Якщо розроблено чіткий механізм реагування на насильство, а також процесуальні правила (наприклад, при консультації з дитиною: хто має право консультуватися, де і як, хто за що відповідає), то між реальними і зафіксованими випадками насильства буде зменшено.

Причиною відмови в повідомленні може бути невпевненість у розпізнаванні насильства, страх порушити права батьків чи ускладнити стосунки з сім'єю, а також складні стосунки між сім'єю та потерпілим. Через безсилля влади та недостатню допомогу з боку навчальних закладів ситуація залишається невирішеною, що негативно впливає на вирішення цієї проблеми.

Висновки до першого розділу:

Досліджено ключові аспекти, пов'язані з виникненням та проявами девіантної поведінки підлітків, а також факторами, що на неї впливають. Девіантна поведінка підлітків виявляється в різноманітних формах, які можуть мати серйозні наслідки для їхнього розвитку, соціальних зв'язків і майбутнього. Основними викликами, які постають перед суспільством у цій сфері, є різноманітні соціальні стресори, такі як конфлікти в сім'ї, низький соціально-економічний статус, вплив однолітків та медіа.

Соціально-психологічні детермінанти, що впливають на девіантну поведінку, розкривають значення сімейного середовища, шкільного клімату та культурних норм у формуванні особистості підлітка. Позитивний вплив цих

детермінант може стати основою здорової соціалізації молоді та профілактики поведінкових відхилень. Водночас такі негативні чинники, як насильство в родині чи цькування в школі, можуть призвести до проявів агресії та порушення прав. Тому теоретичні основи соціально-психологічної реабілітації дітей з девіантною поведінкою вимагають багатоаспектного підходу, який охоплює всі сторони життя підлітка. Розробка комплексних програм, що враховують індивідуальні потреби та соціальні умови, має вирішальне значення для ефективної реабілітації девіантної поведінки, що забезпечить здоровий розвиток молоді та зменшить темпи соціальної дезінтеграції.

РОЗДІЛ II.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1. Методи та стратегії соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Учні старшого шкільного віку все більше схильні до різноманітних форм девіантної поведінки через низький рівень соціальних цінностей, орієнтацій, норм і навичок, що забезпечують відповідальну та безпечну поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях. Важливим чинником виникнення та розвитку девіантної поведінки є акцентуація характеру підлітків, що призводить до надмірного прояву окремих рис, таких як агресивність, жорстокість, конфліктність, емоційна нестабільність, безвідповідальність та апатія.

Соціально деструктивний вплив на формування поведінки підлітків має низка факторів, особливо засоби масової інформації, особливо реклама тютюнових та алкогольних виробів, комп'ютерні ігри, відеокліпи та фільми, що пропагують моделі агресивної, адиктивної, делінквентної та суїцидальної поведінки. Крім того, на підлітків впливають групи однолітків, які схильні до девіантності, а також неблагополучні сім'ї, де є алкогольна чи наркотична залежність, особи, які відбули покарання за злочини або є свідками насильства в сім'ї, що сприяє високому рівню конфлікт у сімейних стосунках [39, с. 40].

Соціально-психологічна реабілітація негативних форм девіантної поведінки студентів включає використання різноманітних методів і форм, спрямованих на попередження виникнення, а також корекцію поведінкових проблем, що вже виникли. Негативна поведінка серед підлітків може мати серйозні наслідки для їх навчання та подальшого життя, тому важливо знати ефективні способи її запобігання та боротьби з нею.

Основною метою реабілітаційної роботи з дітьми зі схильністю до девіантної поведінки є допомога в соціалізації, підтримка дружніх стосунків, усунення труднощів спілкування та підтримка у вирішенні власних проблем.

Важливим завданням є формування у підлітків почуття відповідальності за свої вчинки, що дозволяє їм усвідомлювати не тільки свої права, а й обов'язки щодо інших. Серед основних шляхів реабілітації девіантної поведінки учнів початкової школи можна виділити наступні:

1. Пропаганда здорового способу життя – формування у школярів навичок правильного ставлення до власного здоров'я, популяризація рухової активності та відмова від шкідливих звичок.

2. Залучення учнів до активної діяльності за інтересами – це може бути спорт, технічна діяльність, трудові або музичні гуртки, що допоможе учням знайти захоплення та направити свою енергію на корисні справи.

3. Організація трудового виховання – надання можливості школярам, схильним до девіантної поведінки, займатися цікавою та корисною роботою в позаурочний час, що може сприяти оволодінню професійними навичками.

4. Раннє виявлення та педагогічна корекція – своєчасна діагностика поведінкових проблем і впровадження коригувальних заходів для попередження розвитку девіантних рис.

5. Оздоровлення соціального середовища та підтримка дітей, які потрапили в несприятливі умови життя та виховання – створення сприятливого середовища для розвитку та соціалізації учнів.

6. Індивідуальний підхід з орієнтацією на позитивні якості учнів – підтримка сильних сторін особистості кожного учня та допомога у розвитку їхніх здібностей.

7. Організація самовиховання підлітків – формування в учнів здатності до самостійної оцінки своїх вчинків та відповідальності за свої дії [15, с 69].

В. І. Пиголенко зазначає, що важливою формою боротьби з негативною девіантною поведінкою є соціальна реабілітація, яка включає комплекс

заходів, спрямованих на попередження таких проявів. Кожна компанія створює свої принципи та методи профілактики, але найбільш поширеним є інформаційний метод. З цієї причини більшість державних служб зосереджені на тому, щоб інформувати молодь про наслідки різних форм девіації [50, с. 83].

Під час соціально-психологічної реабілітації також доцільно проводити психологічні тренінги. Такі тренінги спрямовані на розвиток психологічної стійкості, саморегуляції поведінки та емоцій, допомагають учням не лише уникати девіантної поведінки, а й розвивати позитивні навички подолання життєвих труднощів.

Особливо необхідною є популяризація здорового способу життя, що включає заняття фізкультурою, туризмом та інші види діяльності, що сприяють зміцненню фізичного та психічного здоров'я. Також важливо заохочувати творче мислення, яке може допомогти молодим людям знайти нові шляхи самовираження та розвитку, не вдаючись до деструктивної поведінки.

Також одним із завдань є заохочення молоді до турботи про оточуючих людей та захоплення. Таким чином буде створено більш позитивне соціальне середовище, що сприятиме формуванню відповідальної та соціально орієнтованої поведінки та зниженню рівня девіантних проявів [32, с. 96].

Сучасні та ефективні форми соціально-педагогічної реабілітації негативних форм девіантної поведінки учнівської молоді передбачають різноманітні підходи та методи, спрямовані на розвиток позитивної поведінки та зниження ризику девіантності: Тренінги та семінари для педагогів та батьків. Ці тренінги сприяють підвищенню компетентності вчителів та батьків щодо виявлення та реабілітації девіантної поведінки учнів. Вони можуть охоплювати такі важливі теми, як спілкування, розвиток емоційного інтелекту та навичок конструктивного вирішення конфліктів. Програми позитивної мотивації. Такі програми підтримують розвиток добровільної дисципліни студентів і заохочують позитивну поведінку. Це можуть бути програми

нагородження за успіхи в навчанні, участь у позашкільних заходах або активну громадську діяльність. Індивідуальна робота з проблемними учнями. Індивідуальні консультації шкільного психолога чи соціального педагога допомагають виявити та вирішити проблеми конкретних учнів. Важливо також створити для таких учнів спеціальні програми навчання та розвитку. Розвиток позитивної шкільної культури. Важливою складовою профілактики девіантної поведінки є створення сприятливих умов для співпраці учнів та вчителів, встановлення чітких правил внутрішнього розпорядку та норм поведінки в школі. Програми для контролю та оцінки ефективності роботи. Ці програми дають змогу виявити проблеми в діяльності школи та розробити плани подальшого розвитку. Вони допомагають регулярно оцінювати ефективність проведених реабілітаційних заходів. Використання інноваційних технологій. Допомогти в аналізі поведінкових і соціальних проявів учнів можуть спеціальні комп'ютерні програми. Вони дають змогу оперативно виявити можливі відхилення та надати необхідну допомогу школярам, які потребують підтримки. Наприклад: ігрові технології, рольові та інші ігри допомагають учням зрозуміти наслідки негативної поведінки і навчитися конструктивно вирішувати конфлікти, розвиваючи навички соціальної взаємодії та емоційної стійкості. Участь учнів у створенні проєктів, спрямованих на підвищення соціальної свідомості та профілактику девіантної поведінки, може стати ефективним засобом виховання відповідальності та активної громадянської позиції серед молоді.

Ці методи забезпечують комплексний підхід до реабілітації девіантної поведінки, сприяючи розвитку позитивних соціальних навичок та зменшенню ризику негативних проявів серед учнів [29, с. 61].

При організації реабілітації слід враховувати індивідуальний підхід до кожної ситуації. Методики реабілітації повинні розроблятися з урахуванням особливостей кожного навчального закладу, зокрема соціально-економічних умов, специфіки учнівського контингенту та психологічного клімату в класах.

Групова терапія та групова соціальна робота також є ефективними стратегіями в роботі з девіантними підлітками. Вони створюють можливість розвитку соціальних навичок, комунікації, емпатії та самоконтролю, що особливо важливо для підлітків з девіантною поведінкою. У груповій роботі учні можуть обговорювати свої проблеми, розглядати альтернативні варіанти поведінки та отримувати підтримку однолітків, що допомагає зменшити почуття ізоляції та незадоволення. [40, с. 74]. Важливу роль у реабілітації відіграє арт-терапія та інші види творчої діяльності, такі як музикотерапія та драматерапія, які сприяють розвитку емоційної сфери підлітка, сприяють вираженню внутрішніх конфліктів, зниженню рівня тривожності та агресії. Завдяки творчому процесу учні безпечно вивільняють накопичені негативні емоції, що позитивно впливає на їхній емоційний стан та зменшує прояви девіантної поведінки.

Іншим напрямком є використання методу соціального моделювання, що дає можливість студентам навчатися на прикладах позитивних моделей поведінки. Спостерігаючи за поведінкою людей з високим рівнем соціальної адаптації, підлітки з девіантною поведінкою можуть перенести ці навички на власну соціальну взаємодію та виробити адекватні способи реагування на соціальні виклики.

Крім того, вкрай важливою є участь батьків у процесі реабілітації. Позитивно вплинути на поведінку підлітка може робота з сім'єю, спрямована на поліпшення сімейного клімату та зниження рівня конфліктності. Навчання батьків ефективним методам спілкування та конструктивному вирішенню конфліктів допомагає зменшити ймовірність повторення девіантної поведінки у дітей.

Українські науковці С. Максименко, О. Гудба, Г. Болл розглядали питання девіантної поведінки з точки зору психолого-педагогічної допомоги, наголошуючи на необхідності комплексного підходу, який враховує не тільки внутрішні особливості дитини, підлітків, а й зовнішні соціальні фактори. У

їхніх роботах підкреслюється важливість створення сприятливого середовища, яке допомагає підліткам усвідомити цінність соціальних норм і знайти свою соціальну роль у суспільстві. Соціально-психологічна реабілітація підлітків з девіантною поведінкою загалом є багатокомпонентним процесом, що потребує координації роботи фахівців різного профілю та використання широкого спектру методів і прийомів. [36, с. 54].

Реабілітація підлітків-девіантів вимагає також залучення педагогічних стратегій, таких як стимулювання навчальних досягнень, розвиток інтересу до суспільно корисної діяльності, наприклад участі у волонтерських проектах. Це дає можливість розвинути почуття сенсу і самоповаги, що сприяє відмові від девіантних моделей поведінки.

Соціально-психологічна реабілітація студентів з девіантною поведінкою потребує тривалої та поступової реалізації, а також дотримання ряду етичних принципів. Одним із таких принципів є добровільність участі та повага до особистості підлітка. Будь-яке втручання психолога чи педагога має враховувати свободу вибору підлітка, уникати примусу та маніпуляції. Залучення учнів до реабілітаційного процесу через мотивацію та надання можливості впливати на власний процес змін сприяє вищій ефективності роботи та формує позитивне ставлення до самої реабілітаційної програми. Важливо, щоб підлітки самі усвідомлювали необхідність змін, а не відчували лише тиск з боку дорослих. Програма реабілітації також повинна передбачати роботу зі створення позитивного мікроклімату в освітньому середовищі, що знижує ризик розвитку девіантної поведінки підлітків. Йдеться не лише про безпосередню роботу з учнями, які вже мають проблеми з поведінкою, а й про профілактичні заходи, спрямовані на всю групу, включаючи здорові та підтримувальні стосунки між учнями, боротьбу з булінгом та підтримку розвитку поваги та емпатії в колективі учнів. Наприклад, важливим аспектом такої роботи є організація спільних заходів та

проектів, де кожен підліток може відчути себе частиною колективу та отримати позитивне підкріплення [34, с. 66].

Окрім безпосередньої роботи зі студентами, важливим елементом є підготовка педагогічного колективу. Вчителі та вихователі, які щоденно контактують з підлітками, повинні знати основи психологічної підтримки, методи конструктивного спілкування та управління конфліктами. Психолого-педагогічний тренінг для вчителів може допомогти розвинути їхню чутливість до проявів девіантної поведінки та вчасно розпізнати ознаки можливих проблем у поведінці учнів. Це дає можливість забезпечити своєчасне реагування та уникнути більш серйозних конфліктів і проблем.

Важливою частиною роботи з підлітками з девіантною поведінкою є формування навичок емоційного інтелекту, які включають уміння розпізнавати, регулювати та конструктивно виражати свої емоції. Дослідження показують, що підлітки з девіантною поведінкою часто мають проблеми з керуванням агресією, виявляють імпульсивність і мають низький рівень самоконтролю [43, с. 69]. Тому вивчення технік релаксації, медитації, способів відновлення емоційної рівноваги, а також соціальних навичок, включаючи активне слухання, конструктивну критику та позитивне сприйняття інших, стають ключовими компонентами роботи з ними. Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри та симуляції, допомагає підліткам відпрацьовувати поведінку в різних життєвих ситуаціях. Це сприяє розвитку вміння приймати рішення, вирішувати проблеми та нести відповідальність за наслідки своїх дій. Зокрема, методика моделювання конфліктних ситуацій дозволяє учням, схильним до девіантної поведінки, на практиці побачити наслідки агресивної поведінки та знайти прийнятні шляхи виходу з конфліктів. У процесі такої роботи підлітки набувають досвіду реального спілкування та вчать продуктивній взаємодії

Українські вчені також наголошують на важливості підтримки після закінчення основного етапу реабілітації. Наприклад, О. Яремчук та А. Кочарян

пропонують створити своєрідні «групи підтримки», де підлітки зможуть обмінюватися досвідом, підтримувати один одного та мати можливість звернутися до спеціалістів за порадою чи допомогою навіть після закінчення активної реабілітації. Це може бути у формі консультаційних зустрічей або залучення до різноманітних громадських і соціальних проєктів, що допомагають підліткам знайти нові інтереси і підтримувати досягнутий позитивний результат [37, с. 87]. Таким чином, процес реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою є багатограним і вимагає узгодженості дій на рівні школи, родини та суспільства. Реабілітаційна робота, яка враховує комплексний підхід, сприяє розвитку соціальних і емоційних навичок підлітків, допомагаючи їм адаптуватися до життя у соціумі та приймати конструктивні рішення. Це довготривалий процес, який, однак, є необхідним для гармонійного соціального розвитку молоді та забезпечення успішної інтеграції підлітків з девіантною поведінкою в суспільство.

Для роботи зі старшокласниками з девіантною поведінкою використовуються різні методи та стратегії, які можна ефективно адаптувати до конкретних потреб та особливостей кожного підлітка. Розглянемо основні методи, які застосовуються при соціально-психологічній реабілітації та корекції девіантної поведінки.

Когнітивно-поведінковий метод у роботі з підлітками з девіантною поведінкою включає зміну їх мислення та поведінки, акцент на корекцію негативних установок та навчання навичкам управління емоціями.

Основна ідея цього підходу полягає в тому, щоб допомогти підліткам усвідомити та змінити свої деструктивні переконання, які призводять до конфлікту чи антисоціальної поведінки. Наприклад, використання когнітивної реструктуризації допомагає підліткам замінити негативні автоматичні думки на більш позитивні та реалістичні, тим самим змінюючи їхнє ставлення до себе та інших. Використання методик контролю імпульсивності спрямоване на те, щоб підліток навчився затримувати свої реакції в конфліктних ситуаціях і

враховувати можливі наслідки дій, тим самим зменшуючи ймовірність імпульсивної агресії. Техніка вирішення проблем, у свою чергу, допомагає підліткам розвинути вміння аналізувати проблему з різних точок зору, генерувати можливі рішення та вибрати оптимальний варіант дій. Українські вчені також наголошують на важливості підтримки після закінчення основного етапу реабілітації [41, с. 60]. Групова терапія також є ефективним підходом у соціально-психологічній реабілітації. Це дозволяє учням спілкуватися з однолітками в безпечному середовищі, розвивати комунікативні навички, емпатію та самоконтроль. У групах підлітки діляться досвідом, підтримують один одного та обговорюють різні варіанти поведінки у складних ситуаціях. Це допомагає зменшити відчуття ізоляції та підвищує здатність конструктивно вирішувати конфлікти. Арт-терапія, що включає малювання, музику та драматургію, допомагає підліткам виразити свої внутрішні переживання, зняти стрес та покращити емоційний стан. Завдяки творчому процесу підлітки вивільняють накопичені негативні емоції, що позитивно позначається на їх психологічному стані та сприяє зменшенню агресивних проявів.

Метод соціального моделювання базується на демонстрації позитивних моделей поведінки, які учні можуть спостерігати та наслідувати. Підлітки вчать конструктивної поведінки, спостерігаючи за людьми з високим рівнем соціальної адаптації, що допомагає їм перенести ці навички у власне життя. У цьому контексті можуть бути корисними спеціальні зустрічі з людьми, які досягли успіху у своїй сфері, особливо з державними службовцями чи волонтерами, які формують ціннісні орієнтації молоді. Ще одним важливим елементом є участь батьків у реабілітаційному процесі, оскільки сімейне оточення суттєво впливає на поведінку підлітка. Робота з батьками включає навчання методам конструктивного спілкування, підтримки та вирішення конфліктів, що сприяє покращенню сімейного клімату та зниженню напруги у стосунках.

2.2. Діагностика стану девіантної поведінки учнів старшого шкільного віку

Педагогічний експеримент дає можливість оцінити ефективність різноманітних інновацій в освітньому процесі, порівняти важливість різних факторів у педагогічній діяльності та вибрати найбільш оптимальні варіанти їх поєднання для конкретної ситуації, а також виявити необхідні умови успішної реалізації педагогічних завдань [38, с. 52]. Слід пам'ятати, що педагогічний експеримент впливає на педагогічне явище і процес через впровадження нових факторів, які відповідають цілям дослідження. Як самостійний метод експеримент характеризується такими ознаками: дія, заснована на наукових даних і обґрунтованій гіпотезі; цілеспрямована дія на об'єкт дослідження з метою створення нових явищ; глибокий аналіз і теоретичне узагальнення результатів; можливість багаторазового повторення експерименту; дотримання попередньо розрахованих і індивідуальних заходів [42, с. 51].

У процесі дослідження нами були визначені об'єкт та предмет педагогічного експерименту. Об'єктом дослідження стала соціально-психологічна реабілітація учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою. Предметом експерименту є програма соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою.

Психологічний експеримент складається з трьох етапів:

Перший етап – констатуючий. Метою цього етапу є встановлення поточного стану педагогічної системи, виявлення зв'язків між явищами та визначення вихідних даних для подальшого експерименту.

Другий етап – формуючий. На цьому етапі використовується система заходів, спрямованих на формування певних ознак та поліпшення результатів навчання, виховання та праці.

Третій етап – контрольний. Цей етап дозволяє оцінити рівень знань,

умінь та навичок учнів, які здобули через формувальний експеримент [47, с. 47].

У процесі дослідження було проведено детектійний етап експерименту, метою якого було діагностувати девіантну поведінку старшокласників. Цей етап включав: Збір та аналіз даних про досліджуване явище. Встановлення контакту з учнями та поділ на групи для участі в експерименті. Поділ на експериментальну та контрольну групи. Діагностика девіантної поведінки учнів. Емпіричне тестування експериментальної та контрольної груп перед початком експерименту.

На констатувальному етапі ми виконували наступні завдання: розробка змісту та методики реалізації дослідницького етапу експерименту; проведення власне опитувальних зрізів; обробка та аналіз даних, отриманих під час відкриття експерименту, а також їх узагальнення; визначення та порівняння девіантної поведінки старшокласників 2023-2024 роках.

Для діагностики девіантної поведінки ми використовували анкету, яка дозволила за короткий час опитати велику кількість людей. Для цього була використана анкета І.А. Кунанець, яка включала письмове опитування.

У вступній частині анкети зазначено, що важливою складовою реабілітації девіантної поведінки є соціально-психологічна діагностика. Часто незнання індивідуальних особливостей учнів призводить до виникнення та закріплення негативних характеристик, що негативно позначається на їх поведінці. Таким чином, перший етап діагностики дітей передбачав загальне вивчення особистісних особливостей кожного учня

Анкета, що використовувалася для діагностики учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою, містила 15 запитань, логічно структурованих відповідно до основної мети дослідження. Запитання були підібрані таким чином, щоб бути зрозумілими та доступними для учнів, а також апробованими на невеликій групі старшокласників.

Зміст анкети охоплював такі параметри: навчання (питання 1-3), дисципліна (питання 4-6), суспільно-трудова активність (питання 7-9), стосунки з класом (питання 10-12), асоціальні прояви (питання 13-15).

Під час проведення анкети не було цілеспрямованого виявлення недоліків або акцентування на негативних аспектах поведінки учнів. Кожне запитання передбачало три варіанти відповідей: "так" = +1 бал, "немає" = -1 бал, "іноді" = 0 балів.

Обробка результатів виглядала так:

- $N \geq 6$ — учень благополучний,
- $N \geq 10$ — 1-й ступінь девіантності,
- $N \geq 15$ — 2-й ступінь девіантності,
- $N \geq 20$ і більше — 3-й ступінь девіантності.

Крім того, авторка анкети пропонувала коротку характеристику кожного рівня девіантної поведінки:

I рівень — окремі конфлікти; нестійкість, випадковість відхилень в поведінці; випадкові пропуски в загальному розвитку; успішність задовільна; яскраво проявляється окремий недолік у поведінці; слабка самокритика.

II рівень — "несприйняття" педагогічних дій; егоцентризм; негативне ставлення до школи; проблеми в розумовому розвитку; стійке взаємодія між двома-трьома серйозними недоліками; завищена самооцінка.

III рівень — протидія виховному процесу; поведінка на межі правопорушення; негативне ставлення до школи, однолітків, моральних норм; виражена негативна спрямованість; серйозні недоліки в розумовому, моральному, вольовому розвитку; відсутність вимог до себе.

В анкетуванні взяли участь у 2023 році, 102 учні закладів середньої освіти. У 2024 році взяли участь також 102 учні закладів середньої освіти. Репрезентативність вибірки була забезпечена через рівномірний розподіл за віком, статтю (чоловіча та жіноча), а також соціальним статусом "учень-учениця закладу середньої освіти". Цей підхід дозволив отримати об'єктивні

та збалансовані результати, що відображають різноманітність учасників дослідження (Таблиця 2.1).

Для перевірки девіантної поведінки серед учнів старшого шкільного віку ми використали два діагностичних зріза, які дозволяють всебічно вивчити тему дослідження та перевірити теоретичні припущення і положення.

Перший діагностичний зріз проводився у 2023 році, коли в Україні другий рік тривав початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну. В анонімному анкетуванні взяли участь 102 учні закладів середньої освіти. Репрезентативність вибірки була забезпечена через рівномірний розподіл за віком, статтю (чоловіча та жіноча), а також соціальним статусом "учень-учениця закладу середньої освіти". Цей підхід дозволив отримати об'єктивні та збалансовані результати, що відображають різноманітність учасників дослідження. У 2024 році, здійснено другий діагностичний зріз за тією ж методикою. В онлайн опитуванні взяли участь 102 учня старшого шкільного віку.

1 етап –2023- діагностичний зріз – мета полягала у вивченні схильності до девіантної поведінки серед учнів старшого шкільного віку.

2 етап - 2024 рік – другий діагностичний зріз проводився з метою виявлення та порівняння схильності до девіантної поведінки серед учнів старшого шкільного віку у 2023-2024 роках.

Проведене нами опитування (2023; 2024) дає підстави стверджувати, що у респондентів прогресує схильність до девіантної поведінки. Наприклад, благополучних учнів у 2023 році було (38,2%) а у 2024 році аж (32,4%). Учні з першим ступенем девіантності в 2023 році (30,4%) а у 2024 році (28,4%). Учні з другим ступенем девіантності у 2023 році складав (26,5%), а у 2024 році показник піднявся до (28,4%). Учні з третім ступенем девіантності у 2023 році складав (4,9%) а у 2024 році аж (10,8%).

Результати анкетування 2023 року показують, що більшість учнів мають перший ступінь девіантної поведінки. Це свідчить про наявність окремих

конфліктів, нестійкість у поведінці, а також про випадкові відхилення в загальному розвитку. Багато учнів демонструють невелику «нестандартність» характеру, слабку самокритику та вимогливість до себе. Проведене нами опитування у 2024 році дає підстави стверджувати, що у учнів старшого шкільного віку відбувається погіршення результату.

Зокрема, у 2023 році 57,4 % (59 учнів) пропускають уроки без поважної причини, 37,6 % (38 учнів) іноді пропускають уроки, і лише 5 % (5 учнів) не мають звички пропускати уроки без обґрунтованої причини.

В 2024 році пропускають уроки без поважної причини, 63,7% (65 учнів), іноді пропускають уроки, 33,3% (34 учня), і тільки 3% (3 учня), не мають звички пропускати уроки без обґрунтованої причини.

Ці дані підкреслюють важливість проведення профілактичної роботи для попередження розвитку девіантної поведінки та погіршення загального стану навчальної дисципліни серед учнів старшого шкільного віку.

Рис. 2.1. Результати анкетування на питання «Чи доводилось тобі пропускати уроки без поважної причини?»

Проведене нами опитування у 2024 році дає підстави стверджувати, що у учнів старшого шкільного віку відбувається погіршення результатів. Зважаючи на проведену діагностику, вважаємо, що причин може бути декілька. По-перше, бажання уникати навчання. Це одна з основних причин, чому учні пропускають уроки. Вони можуть не відчувати інтересу до

навчального процесу, відчувати нудьгу або недооцінювати важливість уроків. У таких випадках учні можуть шукати інші заняття замість того, щоб бути на уроці. Іншою важливою причиною може бути наявність особистих проблем, таких як проблеми зі здоров'ям, труднощі в родині чи конфлікти з друзями. Ці фактори можуть знижувати мотивацію до навчання і спричиняти пропуски.

Учні також можуть пропускати уроки через відсутність інтересу до певної теми. Якщо урок не викликає в них зацікавлення чи не відповідає їхнім потребам, вони можуть вибирати пропускати заняття.

Ці причини важливі для вчителів та батьків, які повинні активно взаємодіяти з учнями, щоб допомогти їм розв'язати проблеми та спрямувати увагу на навчання. Важливо, щоб учні усвідомлювали наслідки пропусків уроків, такі як відставання в навчанні, що може призвести до складних ситуацій у майбутньому. Залучення учнів до діалогу, створення підтримуючого середовища в класі та розвиток інтересу до навчального процесу допоможуть зменшити кількість безпідставних пропусків.

Результати анкетування (2023) показують, що значна частина учнів (45,8 % або 47 учнів) займаються сторонніми справами під час уроків. Це свідчить про недостатню зацікавленість до навчального процесу або його окремих аспектів. Лише 11,9 % (12 учнів) повністю зосереджені на уроці і цікавляться матеріалом, що подається.

Також значна частина учнів (42,3 % або 43 учні) іноді займається своїми справами, що може свідчити про тимчасове відволікання уваги або часткову недостатність мотивації до навчання.

Результати анкетування у 2024 році свідчать, що значна частина учнів (52 % або 53 учень) займаються сторонніми справами під час уроків. Це свідчить про недостатню зацікавленість до навчального процесу або його окремих аспектів. Лише 9,8 % (10 учнів) повністю зосереджені на уроці і цікавляться матеріалом, що подається.

Також значна частина учнів (38,2 % або 39 учні) іноді займається своїми справами, що може свідчити про тимчасове відволікання уваги або часткову недостатність мотивації до навчання.

Ці результати можуть вказувати на те, що учням не завжди цікаво навчання, особливо на деяких предметах. Можливо, деякі теми не відповідають інтересам учнів або не сприймаються ними як важливі для особистісного розвитку. Це також може бути сигналом для вчителів та педагогів про необхідність адаптації навчального процесу, використання більш інтерактивних і захоплюючих методів, які б підвищували мотивацію учнів та сприяли їхній більшій зацікавленості в навчанні.

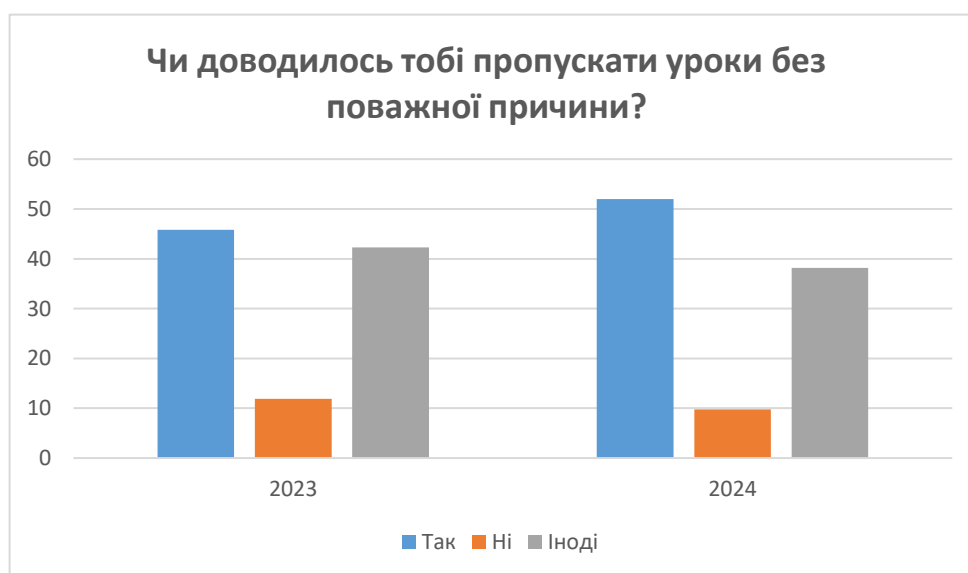

Рис. 2.2. Результати анкетування на питання «Чи доводилось тобі пропускати уроки без поважної причини?» (2023-2024рр)

Відсутність інтересу до предмету у 2023: 63,9 % (65 учнів) учнів визнають, що часто приходять на уроки не підготовленими.

Відсутність інтересу до предмету у 2024: 71,6 % (73 учнів) учнів визнають, що часто приходять на уроки не підготовленими. Це може свідчити про недостатню мотивацію до навчання або низький рівень зацікавленості в окремих предметах.

Неадекватний рівень складності у 2023: 27,6 % (28 учнів) зазначають, що іноді не готують домашнє завдання. Неадекватний рівень складності у

2024: 30,4 % (31 учнів) зазначають, що іноді не готують домашнє завдання. Це може бути пов'язано з тим, що завдання або занадто легкі, або занадто складні, що також призводить до втрати концентрації та відволікання на інші справи.

Відсутність контролю у 2023: 32,3 % (33 учня) зізнаються, що їм доводилося відповідати за свою поведінку в кабінеті завуча або директора. А у 2024 році 52,9 % (54 учня) зізнаються, що їм доводилося відповідати за свою поведінку в кабінеті завуча або директора. Це може вказувати на недостатній рівень контролю з боку вчителів чи адміністрації, що сприяє вільному поведженню учнів під час уроків.

Особисті проблеми у 2023: 45,5 % (46 учнів) відзначають, що іноді відвідують кабінет директора за питаннями, пов'язаними з поведінкою. Особисті проблеми у 2024: 70,6 % (72 учнів) відзначають, що іноді відвідують кабінет директора за питаннями, пов'язаними з поведінкою (Рис. 2.6.). Це може вказувати на те, що учні стикаються з особистими проблемами або труднощами в міжособистісних відносинах, що також відображається на їхній поведінці в класі. Таким чином, результати дослідження демонструють важливість не лише підвищення зацікавленості учнів до навчання, а й забезпечення належного контролю за їхньою поведінкою, а також увагу до особистих проблем, які можуть впливати на ефективність навчального процесу.

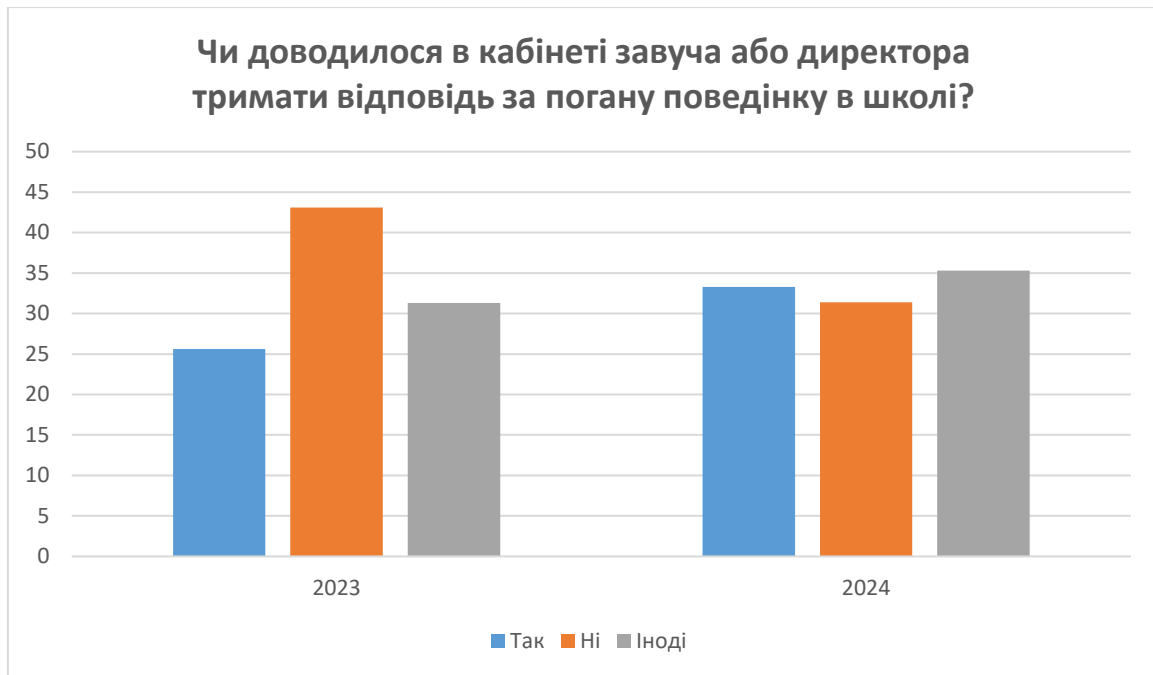

Рис.2.3. Результати анкетування на питання «Чи доводилося в кабінеті завуча або директора тримати відповідь за погану поведінку в школі?» (2023-2024рр)

Результати свідчать про те, що у 2023 році :

- 25,6 % (26 учнів) підтвердили, що неодноразово були в кабінеті завуча або директора через свою поведінку.
- 31,3 % (32 учні) інколи потрапляють до кабінету директора через порушення дисципліни.
- 43,1 % (44 учнів) зазначили, що ніколи не потрапляли до кабінету директора за погану поведінку.

Ці результати свідчать про те, що у 2023 році близько 56,9 % учнів мають певні проблеми з поведінкою в школі, що призводить до необхідності втручання адміністрації закладу освіти. В той час як у 2024 році близько 68,6% учнів мають проблеми з поведінкою.

У 2024 році під час проведення анкетування виявлено наступні показники: 33,3 %(34 учня) підтвердили, що неодноразово були в кабінеті завуча або директора через свою поведінку. 35,3 % (36 учнів) інколи потрапляють до

кабінету директора через порушення дисципліни. 31,4 % (32 учні) зазначили, що ніколи не потрапляли до кабінету директора за погану поведінку.

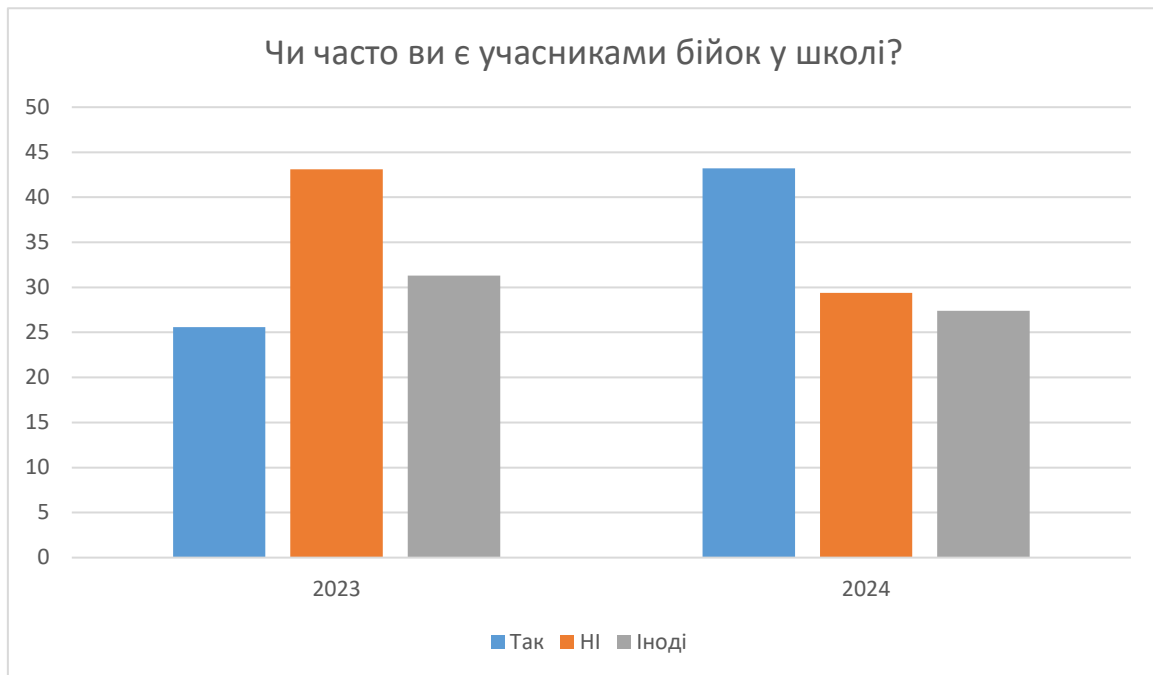

Рис.2.4. Результати анкетування на питання «Чи часто ви є учасниками бійок у школі?» (2023-2024 рр)

Ці результати показують, що у 2023 році:

- 25,6% (26 учнів) – постійно беруть участь у бійках.
- 31,3% (32 учні) – іноді стають учасниками конфліктів.
- 43,1% (44 учнів) – ніколи не беруть участь у бійках.

Проведене нами опитування у 2024 році дає підстави стверджувати, що у учнів старшого шкільного віку відбувається погіршення результатів. Результати анкетування на питання «Чи часто ви є учасниками бійок у школі?» (2024 р.) показують:

- 43,2% (44 учня) – постійно беруть участь у бійках;
- 27,4% (28 учнів) – іноді стають учасниками конфліктів;
- 29,4% (30 учнів) – ніколи не беруть участь у бійках.

Ці результати свідчать про те, що частина учнів все ж таки має конфліктні ситуації в школі, що може бути важливим сигналом для необхідності профілактики та виховної роботи.

Щодо участі у шкільних та класних заходах. То у 2023 р. ми отримали наступні результати: 43,3% (44 учнів) – активно допомагають у проведенні шкільних та класних заходів, що сприяє кращим стосункам між учнями та класним керівником. 34,6% (35 учнів) – вважають, що іноді можна доєднатися до шкільних заходів. 22,2% (23 учні) – не хочуть брати участь у таких заходах.

Щодо участі у шкільних та класних заходах, то у 2024 році ми отримали наступні результати: 26,6% (23 учня) активно допомагають у проведенні шкільних та класних заходів, що сприяє кращим стосункам між учнями та класним керівником, а 14,7% (15 учнів) вважають, що іноді можна доєднатися до шкільних заходів. 62,7% (64 учня) не хочуть брати участь у таких заходах. Ці дані демонструють, що значна частина учнів активно бере участь у шкільних подіях, але є і ті, хто відмовляється від участі, що може впливати на атмосферу в класі.

Щодо поведінки під час класних заходів, то варто порівняти результати. У 2023 році 25,5% (26 учнів) зізналися, що тікали з класних заходів. 46,1% (47 учнів) залишалися на класних та шкільних заходах. 28,4% (29 учнів) іноді залишали захід без дозволу. Варто такі результати порівняти з результатами, що було отримано у 2024 році. 31,4% (32 учнів) зізналися, що тікали з класних заходів. 38,2% (39 учнів) залишалися на класних та шкільних заходах. 30,4% (31 учнів) іноді залишали захід без дозволу. Це свідчить про те, що частина учнів може уникати участі в організованих заходах, що може бути пов'язано з низьким рівнем зацікавленості або іншими факторами.

Також ми дослідили чи уникають громадських доручень діти старшого шкільного віку. Так, у 2023 році 53,9% (55 учнів) активно уникають громадських доручень. 17,7% (18 учнів) ніколи не уникають громадських доручень і завжди виконують свої обов'язки. 28,4% (29 учнів) іноді ухиляються від виконання громадських доручень. У 2024 році 57,8% (59 учнів) активно уникають громадських доручень. 11,8% (12 учнів) ніколи не уникають громадських доручень і завжди виконують свої обов'язки. 30,4% (31 учень)

іноді ухиляються від виконання громадських доручень. Це свідчить про значну частину учнів, які або не беруть на себе відповідальність, або уникають виконання обов'язків. Ці дані також можуть вказувати на потребу в додатковій мотивації та розвитку відповідальності серед учнів.

Результати щодо участі в зборах, диспутах та уроках мужності, то у 2023 році:

- 44,1% (45 учнів) залишаються осторонь під час таких заходів.
- 21,6% (22 учня) активно брали участь в зборах і уроках мужності.
- 34,3% (35 учнів) іноді не брали участь у таких заходах.

У 2024 році мали наступні результати:

- 57,8% (59 учнів) – залишаються осторонь під час таких заходів.
- 16,7% (17 учнів) – активно брали участь в зборах і уроках мужності.
- 25,5% (26 учнів) – іноді не брали участь у таких заходах.

Це свідчить про те, що значна частина учнів не проявляє активності на таких заходах, що може бути показником недостатньої мотивації або низької зацікавленості у громадських ініціативах.

Результати анкетування на питання «Чи уникали бійок учні в школі, якщо така нагода траплялася?» показують наступні результати у 2023 році:

- 40,2% (41 учень) – уникали бійок, якщо була така можливість.
- 37,3% (38 учнів) – іноді докладали зусиль, щоб уникнути конфліктних ситуацій.
- 22,5% (23 учнів) – не намагалися уникати бійки, навіть коли була можливість.

Результати анкетування у 2024 році показують наступні результати: 28,4% (29 учнів) уникали бійок, якщо була така можливість. 33,3% (34 учні) – іноді докладали зусиль, щоб уникнути конфліктних ситуацій. 38,3% (39 учнів) не намагалися уникати бійки, навіть коли була можливість. Ці дані свідчать про те, що більшість студентів намагаються уникати конфліктів, хоча деякі з них

не завжди здатні повністю контролювати такі ситуації. Водночас є певна група студентів, які не намагаються уникати конфліктів.

У зв'язку з питанням крадіжок у 2023 році можна помітити певну тенденцію до девіантної поведінки серед молоді. Однак результати опитування вказують на важливі аспекти: 42,2% (43 учні) уникали нагоди присвоїти собі чужу річ або красти. 32,3% (33 учні) іноді мали бажання присвоїти чужу річ. 25,5% (26 учнів) не могли встояти перед спокусою взяти чужу річ, яку вважали потрібною.

Наприклад, щодо питання крадіжки у 2024 році, можна побачити, що виявлено певну тенденцію до девіантної поведінки серед молоді. Проте результати анкетування свідчать про важливі аспекти: 40,2% (41 учень) уникали нагоди присвоїти собі чужу річ або красти. 29,4% (30 учнів) іноді мали бажання присвоїти чужу річ. 30,4% (31 учень) не могли встояти перед спокусою взяти чужу річ, яку вважали потрібною.

Причини крадіжки можуть бути різними і потребують уваги:

1. Потреба в речах: студенти можуть красти, якщо відчують потребу в чомусь, чого вони не можуть отримати легально.
2. Соціальний тиск: деякі можуть красти через бажання підійти до групи однолітків.
3. Проблеми з самооцінкою: Низька самооцінка може призвести до крадіжки як способу набути впевненості в собі.
4. Невдоволення вдома: стрес чи незадоволення в родині може призвести до девіантної поведінки, як спосіб вираження протесту.
5. Порушення закону: у деяких випадках крадіжка може бути пов'язана із порушенням закону, що має серйозні наслідки.

Отримані результати дозволяють краще зрозуміти основні причини девіантної поведінки учнів, особливо злочинства та агресії, які потребують корекції в рамках освітнього процесу.

Насправді важливо розуміти, що крадіжки та інші прояви девіантної

поведінки серед учнів можуть мати серйозні наслідки для самої дитини, її родини та соціального оточення в цілому. Дитина, яка краде, може почуватися винною, її можуть соромити однолітки та батьки, її може покарати адміністрація школи чи правоохоронні органи. Зважаючи на це, важливо, щоб школи вживали заходів щодо запобігання крадіжкам та іншим формам девіантної поведінки. Це може включати проведення інформаційної роботи з учнями, де учням роз'яснюються наслідки таких дій, наводяться приклади позитивної поведінки; встановлення чітких правил поведінки та системи санкцій за їх порушення; робота з батьками, оскільки поведінкові проблеми часто пов'язані з домашнім середовищем. Тут може бути важливим як забезпечення матеріальної стабільності дітей, так і збереження гармонійних стосунків родини. Перш за все, важливо провести бесіди, щоб зрозуміти, чому дитина вчиняє крадіжку, і знайти можливі шляхи подолання проблеми, а також запропонувати консультації психологів або соціальних працівників.

Що стосується питання брехливості серед опитаних учнів 2023 року, результати опитування виявили цікаві дані. Виявилось, що лише 10,8% (11 учнів) відчувають провину за брехню, що може свідчити про певне зниження моральних стандартів у більшості учнів. 65,7% (67 учнів) не відчувають провини, коли брешуть, а 23,5% (24 учня) іноді замислюються над своєю брехнею, але це не змінює їхньої поведінки. Однак для цього запитання у 2024 році було показано, що 6,9% (7 учнів) відчували провину через брехню, що може свідчити про деяке зниження моральних орієнтирів у більшості студентів. 68,6% (70 учнів) не відчувають провини, коли брешуть, а 24,5% (25 учнів) іноді замислюються над своєю брехнею, але це не змінює їхньої поведінки.

Ці дані свідчать, що значна частина старшокласників має недостатню моральну самокритичність і слабку внутрішню регуляцію поведінки. Це потребує уваги як педагогів, так і батьків з метою підвищення рівня моральної відповідальності та самосвідомості учнів.

Таким чином, в ході констатувального етапу експерименту вдалося виявити різні ступені девіантної поведінки серед учнів закладів середньої освіти, зокрема, використовуючи методику Кунанець І. Ці дані слугують підґрунтям для розробки заходів, які спрямовані на корекцію поведінки та морального розвитку учнів (Таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Результати діагностики схильності до девіантної поведінки у 2023-2024 роках

№	Ступінь девіантності	Кількість, %		Кількість, осіб	
		2023	2024	2023	2024
1	Роки				
2	N \geq 6 - учень благополучний	38,2	32,4	39	33
3	N \geq 10 - 1-й ступінь девіантності	30,4	28,4	31	29
4	N \geq 15 - 2-й ступінь девіантності	26,5	28,4	27	29
5	N \geq 20 і більше - 3-й ступінь девіантності	4,9	10,8	5	11

Результати діагностики за методикою Кунанець І. вказують на важливі відмінності в поведінці та розвитку старшокласників. Отже, за допомогою цих даних можна точніше визначити потреби кожної групи учнів і розробити відповідні корекційні та підтримуючі заходи (Рис. 2.5).

1. Благополучні учні. Ця категорія учнів демонструє високий ступінь адаптації до шкільного середовища. Вони успішно навчаються, добре спілкуються з однолітками та дорослими, мають стабільний фізичний та емоційний стан. Такі учні є прикладом для інших, тому що їх поведінка і підхід до навчання позитивні. Це свідчить про гармонійний розвиток особистості та здатність успішно інтегруватися в соціальне середовище. Підтримка таких учнів важлива, щоб забезпечити подальше їхнє зростання та розвиток. У 2024

році показник проходження старшокласників знизився на (5,8%), а це означає, що діти дедалі більше схильні до девіантної поведінки.

2. Учні з першим ступенем девіантності. Учні цієї групи мають певні труднощі в навчальному та соціальному середовищі: індивідуальні конфлікти та нестабільність в поведінці; вони можуть стикатися з відхиленнями в адмініструванні і розвитку, мають слабку самокритичність та недостатню самовимогливість. Іноді їхня поведінка виявляється "нестандартною", що може створювати проблеми у взаємодії з однолітками та педагогами. Цим учням потрібна спеціальна увага та корекція з боку вчителів і психологів, які повинні працювати над розвитком соціальних навичок, критичного мислення і самопізнання. Учні з першим ступенем девіантності у 2024 році також мають погіршення результатів за 2023 роком, відсоткова різниця з першим ступенем відхилення у 2024 році становить (2%). Це означає, що учні цієї групи перейшли до другого ступеня відхилення.

3. Учні з другим ступенем девіантності. 26,5% опитуваних учнів у 2023 році мають більш серйозні проблеми, які часто призводять до конфліктів з педагогами та іншими учнями. Вони часто не сприймають педагогічних дій і мають егоцентричне мислення, що заважає їм налагодити здорові відносини з оточенням. Виявляють негативне ставлення до школи, до однолітків і моральних норм. Ці учні можуть мати проблеми з розумовим розвитком, підвищену самооцінку та завищені вимоги до оточуючих. Цим учням потрібна більш інтенсивна психологічна підтримка, можливе залучення соціальних працівників, а також створення більш мотивуючого навчального середовища. У 2024 році такі учні мають відсоткове зростання (+1,9%), оскільки зменшився відсоток успішних учнів, але це також свідчить про те, що діти дедалі більше схильні до девіантної поведінки.

4. Учні з третім ступенем девіантності. У 2023 році в результаті діагностики таких було виявлено 4,9 %. Їм властиві: відкритий опір навчальному процесу; поведінка, що межує зі злочинністю, і негативне

ставлення до школи та моральних норм; серйозні недоліки в розумовому, моральному та вольовому розвитку (Рис. 2.5.).

Ці учні мають значні труднощі в розвитку, а їхня поведінка часто є деструктивною. Важливо працювати над їхньою соціалізацією, надавати підтримку та можливість змінити своє ставлення до навчання та моральних цінностей через спеціалізовану психологічну роботу, консультації з соціальними працівниками та педагогами. У 2024 році їх кількість збільшилась до 10,8%.

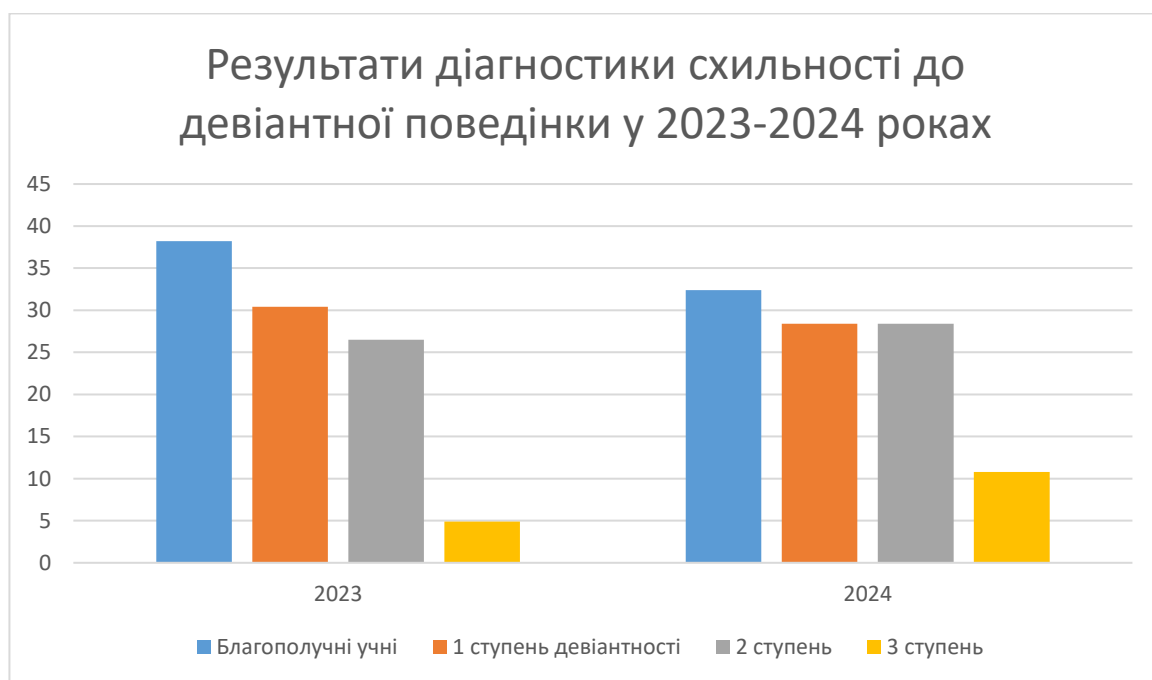

Рис. 2.5. Результати діагностики схильності до девіантної поведінки у 2023-2024 роках

Таким чином, результати дослідження виявили різний рівень девіантної поведінки учнів, що потребує різних підходів до корекції та підтримки. Для учнів з високим ступенем девіантності необхідно застосовувати індивідуалізовані методи роботи, зокрема через консультації психолога та роботу зі зміною цінностей (Таблиця 2.2).

Таблиця. 2.2.

**Динаміка результатів згідно шкали девіантної поведінки
(методика І. Кунанець) у 2023 та 2024 роках:**

Категорія учнів	2023 рік (%)	2024 рік (%)	Динаміка (%)
Благополучні учні	38,2	32,4	-5,8
Учні з першим ступенем девіантності	30,4	28,4	-2,0
Учні з другим ступенем девіантності	26,5	28,4	+1,9
Учні з третім ступенем девіантності	4,9	10,8	+5,9

Зниження частки благополучних учнів на 5,8% свідчить про зростання проблем серед старшокласників. На 2% зменшилась кількість учнів з I ступенем відхилення, що може бути пов'язано з переходом частини з них у групу з II ступенем відхилення. Збільшення частки учнів на 1,9% свідчить про зростання труднощів з адаптацією та інтеграцією. Найбільш тривожним є різке збільшення кількості учнів із III ступенем відхилення на 5,9%, що свідчить про значне погіршення ситуації.

Також ми звернули увагу на те, як місце проживання впливає на виникнення девіантної поведінки. У 2023 році 91 особа (89,2 %) учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою проживають у міській місцевості. Вони зазнають більшого соціального тиску через скупченість, шум, забруднення та високий рівень стресу, що може бути причиною підвищеного рівня девіантної поведінки. Під час повторного опитування у 2024 році 93 особи (91,2 %) проживають у міській місцевості. Можемо побачити, що порівняно з 2023 у 2024 році відсоток учнів, які проживають у містах збільшився на (2%). Учні, які мають ознаки девіантної поведінки та

проживають у сільській місцевості: у 2023 році 11 осіб (10,8 %). Сільське середовище характеризується меншою скупченістю, спокійнішою атмосферою, що може сприяти меншій схильності до девіантної поведінки. У 2024 році їх було менше - 9 осіб (8,8 %). Тому ми можемо побачити, що порівняно з 2023 у 2024 році відсоток учнів, які проживають у сільській місцевості зменшився на (2%).

Життя в місті може бути пов'язане з підвищеним рівнем шуму, забрудненням навколишнього середовища, соціальними проблемами (безробіття, бідність), що може негативно вплинути на психологічний стан студентів і збільшити ймовірність девіантної поведінки. Життя в сільській місцевості може бути менш напруженим, що знижує ймовірність розвитку девіантних тенденцій поведінки. Однак також важливо зазначити, що в сільській місцевості може бути менше можливостей для спілкування та розвитку соціальних навичок. В 2023 році серед учнів, які брали участь в анкетуванні, значна більшість (91 особа або 89,2 %) проживають у міських умовах. В 2024 році (93 осіб або 91,2%). Це може свідчити про більший вплив міського середовища на розвиток девіантної поведінки серед учнів старшого шкільного віку. В 2023 році лише 11 осіб (10,8 %), в 2024 лише 9 осіб (8,8%) проживають у сільських умовах, що підкреслює переважання міського способу життя серед опитуваних учнів. Таким чином, отримані результати доводять, що більшість учнів, які проживають у містах, більш схильні до девіантної поведінки через складніші умови життя (Таблиця 2.3.).

Таблиця 2.3.

**Вплив місцевості проживання на рівень девіантності в учнів
старшого шкільного віку (2023-2024рр)**

№	Ступінь девіантності	Учні з сільської місцевості, %		Учні з міської місцевості, %	
		2023	2024	2023	2024
1	Роки				
2	N \geq 6 - учень благополучний	45,4%	39,3%	50,5%	45,4%

3	N \geq 10 - 1-й ступінь девіантності	27,3%	26,1%	36,3%	34,8%
4	N \geq 15 - 2-й ступінь девіантності	18,2%	20,2%	9,9%	11,2%
5	N \geq 20 і більше - 3-й ступінь девіантності	9,1%	14,4%	3,3%	8,6%

Результати анкетування серед учнів старшого шкільного віку показують вплив статі на виникнення девіантної поведінки. Під час діагностики у 2023 році ми виявили, що серед учнів з різними ступенями девіантної поведінки 72% (приблизно 73 особи) — це хлопці. Лише 28 % (приблизно 29 осіб) — це дівчата. Натомість у 2024 році серед учнів з різними ступенями девіантної поведінки 71% (приблизно 72 особи) — це хлопці. Лише 29 % (приблизно 30 осіб) — це дівчата.

Серед учнів з девіантною поведінкою значно більша частка чоловіків. Це може бути пов'язано з різними соціальними та психологічними факторами, такими як більший вплив однолітків, підвищена схильність до перевірки кордонів і агресивність, а також певні моделі соціалізації, які більш характерні для хлопчиків. Дівчата, навпаки, схильні до менш явних форм девіантної поведінки або можуть уникати активних проявів агресії, чим можна пояснити їх меншу частку серед осіб з девіантною поведінкою. Серед учнів, які проявляли девіантну поведінку, переважають хлопці, що свідчить про більший вплив на розвиток девіантної поведінки представників чоловічої статі серед старшокласників (Таблиця 2.4.).

Таблиця 2.4.

Вплив статі на формування девіантної поведінки у (2023-2024 рр)

№	Стать Девіантна поведінка	Жіноча стать				Чоловіча стать			
		К-сть		%		К-сть		%	
1	Роки	202 3	202 4	2023	2024	202 3	202 4	2023	2024
2	N \geq 6 - учень благополучний	21	19	20,5 %	18,6 %	43	40	42,2 %	39,2 %
3	N \geq 10 - 1-й ступінь девіантності	5	6	4,9%	5,9%	19	17	18,6 %	16,7 %
4	N \geq 15 - 2-й ступінь девіантності	2	3	2%	2,9%	7	9	6,9%	8,8%
5	N \geq 20 і більше - 3-й ступінь девіантності	1	2	1%	2%	4	6	3,9%	5,9%

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити кілька важливих висновків:

1. Соціально-економічна напруга в містах: у містах спостерігається вищий рівень соціальної та економічної напруги, що може вплинути на

загальний рівень стресу та нестабільності серед учнів. Високий рівень забруднення, шум, скупченість та інші стресові фактори можуть сприяти девіантній поведінці, особливо серед учнів, які живуть у великих містах.

2. Можливості для дозвілля. Незважаючи на те, що в містах більше можливостей для розвитку, часто існує проблема з відсутністю якісних позакласних заходів, які підтримують здорове використання вільного часу учнів. Це може призводити до збільшення ймовірності втягнення учнів у девіантну поведінку, адже відсутність альтернативного дозвілля може сприяти пошуку небезпечних або неприязних способів самовираження.
3. Гендерні аспекти: Результати дослідження показали, що чоловіки мають вищий рівень девіантної поведінки порівняно з жінками. Це може бути пов'язано з суспільними стереотипами, які вважають чоловіків більш агресивними та схильними до ризикованої поведінки, а також із традиційними гендерними ролями, які формують моделі поведінки підлітків.
4. Методика діагностики: Використовуючи авторську методику виявлення девіантної поведінки, І. Кунанець успішно діагностувала та охарактеризувала ступінь девіантності старшокласників.

Отримані результати дозволяють краще зрозуміти рівень девіантної поведінки учнівської молоді та надають необхідну інформацію для розробки відповідних профілактичних та корекційних заходів.

Отже, наше дослідження виявило важливі фактори, що впливають на виникнення девіантної поведінки серед старшокласників, і дозволяє визначити ключові області для покращення умов для учнів як в містах, так і в сільській місцевості, а також для розробки заходів, що сприятимуть зниженню рівня девіантної поведінки серед підлітків.

Висновки до другого розділу

У процесі соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою важливо застосовувати комплексний підхід, що поєднує різноманітні методи та стратегії для попередження та корекції девіантних проявів. Враховуючи негативний вплив соціальних факторів, таких як неблагополучні сім'ї, групи однолітків та засоби масової інформації, необхідно створювати сприятливе соціальне середовище, яке допоможе учням формувати відповідальну та соціально орієнтовану поведінку.

Основними завданнями реабілітації є соціалізація підлітків, підтримка здорових взаємин, розвиток відповідальності за власні вчинки, а також допомога в подоланні труднощів спілкування. Ефективними методами виявляються програми здорового способу життя, залучення до активної діяльності, індивідуальний підхід та психологічні тренінги. Крім того, групова терапія та арт-терапія допомагають підліткам виражати емоції та знижувати рівень стресу, а соціальне моделювання забезпечує засвоєння позитивних моделей поведінки.

Важливу роль у процесі реабілітації відіграє участь батьків, що дозволяє створити гармонійний сімейний клімат та зменшити рівень конфліктності. Професійна підтримка педагогів та психологів, а також організація спеціальних тренінгів для вчителів і батьків сприяють своєчасному виявленню та корекції девіантної поведінки.

За результатами аналізу даних за 2023 та 2024 роки фіксується негативна тенденція у зміні соціально-психологічного стану старшокласників. Зокрема, кількість успішних учнів зменшилася на 5,8%, що свідчить про зростання схильності школярів до девіантної поведінки. Наше дослідження показало, що категорії учнів з різним ступенем девіації мають такі динамічні зміни:

РОЗДІЛ III.
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДЕВІАНТНОЮ
ПОВЕДІНКОЮ

3.1. Обґрунтування та реалізація програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою

Проблема попередження та подолання негативної девіантної поведінки дітей є актуальною проблемою сучасної науки і суспільства. Серед найбільш популярних способів реабілітації девіантної поведінки старшокласників можна виділити: індивідуальні та групові заняття з розвитку соціальних навичок; експеримент із затвердження програм реабілітації, когнітивно-поведінкова терапія для корекції деструктивних установок і поведінки; клієнтоцентрований підхід для розвитку впевненості та саморефлексії, ранньої діагностики та психологічної корекції; надання допомоги неповнолітнім, які опинилися в несприятливих життєвих і виховних умовах; реалізація індивідуального підходу з акцентом на позитивні якості; організація самовиховання підлітків. На констатувальному етапі експерименту ми з'ясували, що серед опитуваних учнів старшого шкільного віку закладів середньої освіти виявлено ступені девіантної поведінки у 2023 році (1-й, 2-й, 3-й ступінь девіантності). У 2024 році ці показники та ступені у відсотках погіршилися.

Після діагностики ступенів девіантної поведінки були виділені контрольна та експериментальна групи. Підбираючи групи, ми подбали про рівні умови для обох груп. Поділ на групи визначався з урахуванням рівномірного розподілу вихованців за віком, статтю та кількістю.

У 2024 році до складу експериментальної групи увійшли учні Бершадської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 – 49 осіб. Поряд з експериментальною групою була створена контрольна група, яка кількісно

була такою ж, але, на відміну від експериментальної групи, не підлягала експериментальній перевірці. Контрольну групу склали учні ПТУ І.-ІІІ ст. № 265, м. Київ – 53 особи. Мета контрольної групи — бути моделлю, за якою можна визначити, наскільки ефективною була програма «Шлях до безпечного майбутнього». В даний час інтерес до проблеми девіантної поведінки підлітків значно зріс, що потребувало більш ґрунтовного вивчення причин, форм, динаміки девіантної поведінки, а також вивчення особистості підлітка зі схильністю до девіантної поведінки.

Формувальний етап експерименту проходив у період з вересня 2024 року по жовтень 2024 року. З метою зниження рівня девіантної поведінки старшокласників нами розроблено обґрунтовану програму соціально-психологічної реабілітації девіантної поведінки старшокласників. учнів «Шлях до безпечного майбутнього». Розроблена програма реабілітації призначена для учнів підліткового віку. Програма складається з заходів, спрямованих на реабілітацію девіантної та агресивної поведінки в підлітковому віці. Програму можна рекомендувати в першу чергу фахівцям, які працюють з різними категоріями підлітків 15-17 років в освітніх і соціальних закладах і центрах, громадських організаціях, соціальним педагогам і соціальним працівникам.

У межах нашого дослідження програма соціально-психологічної реабілітації девіантної поведінки серед учнів старшого шкільного віку була представлена не як обмежене певними рамками педагогічне явище, але як цілісну підсистему освітнього процесу в закладах освіти.

Метою програми «Шлях до безпечного майбутнього» було реабілітація учнів з девіантної поведінкою старшого шкільного віку.

Під час розробки Програми було визначено основні завдання:

- Розвиток соціальних навичок
- Формування позитивної самооцінки;
- Корекція деструктивної поведінки;

- Залучення до соціально-значущої діяльності;

Тривалість одного заняття в рамках програми реабілітації – 45 хвилин. Рекомендована кількість учасників у групі – до 10 осіб. Чим менша група, тим ефективніший буде результат роботи, оскільки це дозволяє забезпечити більш індивідуальний підхід до кожного учасника. Усі заняття програми розроблені з урахуванням основних принципів організації та проведення заходів, що сприяють розвитку ключових навичок та особистісному зростанню учнів.

Після кожного заняття передбачено індивідуальне завдання для закріплення здобутих знань та навичок, а також стимулювання учасників до самостійної роботи над собою, розвитку їхньої самодисципліни та мотивації.

Для підвищення активності учасників і створення комфортної атмосфери під час занять рекомендується використовувати «хвилини розваг» — короткі інтерактивні вправи, що можна вибирати в залежності від специфіки групи та досвіду ведучого. Це допоможе створити сприятливе середовище для розвитку, підвищити емоційну залученість учасників і знизити рівень стресу під час занять.

Нами було розроблено портрет учня який має ступень девіантної поведінки:

1. Емоційна нестабільність.
2. Проблеми в соціальній адаптації.
3. Низька самооцінка або надмірна самовпевненість.
4. Відсутність відповідальності за власні вчинки.
5. Участь у злочинах.
6. Схильність до ризикованої поведінки.

В першу чергу ми пропонуємо індивідуальні консультації та підтримку.

Основна мета є реабілітація старшокласників з девіантною поведінкою, підтримка їх соціальної адаптації та розвиток позитивних моделей поведінки.

З метою попередження прояву девіантної поведінки в учнів доцільно проводити різноманітні ігри та практичні заняття. Наприклад, ігри, спрямовані

на розвиток спілкування між дітьми.

Наступний етап який ми пропонуємо, поглиблені тренінги та групові заняття – проведення тренінгів для розвитку емоційного інтелекту, соціальних навичок, стресостійкості та впевненості в собі. Важливим на даному етапі роботи є моніторинг прогресу учнів, індивідуальний підхід, залучення учнів до реальних соціальних ролей, підтримка постійного зворотного зв'язку, посилення мотивації до змін.

Сучасний підхід до реабілітації девіантної поведінки полягає насамперед у комплексному підході, який поєднує різноманітні методи та стратегії для досягнення стійких змін у поведінці учнів.

Останній етап реабілітації девіантної поведінки, який ми пропонуємо, полягає в закріпленні досягнутих результатів і забезпеченні сталого особистісного розвитку учнів. Соціально-психологічні реабілітологи працюють з учнями, що мають яскраво виражені проблеми, ступені делінквентної поведінки. Завдання спеціаліста - допомога неповнолітньому у розв'язанні його проблем. Форми реабілітаційної роботи: індивідуальні консультації групові тренінги та заняття, семінари та лекції, арт-терапія та творчі майстер-класи, робота з родиною.

Отже, реабілітація будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає. Також важливим у роботі вчасно визначити підлітків із ступенем девіації. При цьому необхідно також невідкладно працювати з цими дітьми для покращення стану.

Проаналізувавши основні результати констатувального етапу експерименту, нами було розроблено та апробовано 5 занять які мають по 2-3 вправи загалом на 45 хвилин з метою розвитку комунікації, пізнання себе, володіння своїми емоціями та зменшення девіантної поведінки.

Перше заняття «Емоційний інтелект і спілкування» містило 3 вправи, які були розроблені з метою покращення здатності розпізнавати та регулювати емоції, розвиток навичок ефективного спілкування.

Перша вправа «Емоційне коло» тривала 15 хвилин та була спрямована на підвищення усвідомленості учасників про власні емоції та їх вплив на комунікацію. Під час реалізації цієї вправи ми помітили певні труднощі у спілкування окремих учнів, у них були проблеми з розпізнаванням і вираженням своїх емоцій.

Друга вправа, яка була нами запропонована, мала назву «Техніка активного слухання» та тривала 15 хвилин. Основна мета цієї вправи спрямована на покращення навичок слухання та взаємодії, розвиток емоційної уважності.. Учні з радістю взяли участь в цій вправі. Під час вправи учні мали змогу проаналізувати свої досягнення, успіхи та невдачі, а також проявити свою творчість, фантазію та ініціативу, відповідаючи на запитання та завдання. Результатом вправи стало покращення взаєморозуміння та знизити рівень емоційної напруги у групі.

На завершення першого заняття та помітивши інтерес учнів до заняття, нами було запропоновано учням старшого шкільного віку третю вправу «Техніка глибокого дихання», яка була спрямована на: зниження рівня стресу та покращення здатності до емоційної регуляції.

Під час вправи «Техніка глибокого дихання» ми вправу проводили в спокійній обстановці, кожен учасник заплющував очі і намагався зосередитись на своєму диханні. Вчитель допомагав контролювати темп, а також підказував, як зберігати спокій і знижувати рівень тривоги через дихання.

Друге заняття з експериментальною групою було на тему «Моя самооцінка та здорове самовираження» та включало 3 вправи загальною тривалістю 45 хвилин.

Перша вправа другого нашого заняття «Позитивний портрет» тривала 20 хвилин та була спрямована на підвищення самооцінки та усвідомлення

власних сильних сторін. Друга вправа яка була нами впроваджена «Гра з самооцінкою» тривала 20 хвилин та спрямована на створення позитивного емоційного стану. Під час цієї вправи учасники активно взаємодіяли, ділились своїм досвідом та поглядами. Цей обмін думками допоміг кожному учаснику усвідомити, як власні риси та вміння впливають на їхнє повсякденне життя та ставлення до себе.

Третє заняття «Управління емоціями та розвиток стресостійкості», яке було нами впроваджено, було спрямовано на навчання учасників методам управління емоціями та підвищення стресостійкості.

Оскільки на констатувальному етапі експерименту ми помітили, що багато учнів мають проблеми з навичками командної роботи та лідерських навичок, ми розробили заняття на тему «Командна робота та лідерство». Вправи, які були розроблені нами та впроваджені, спряли розвитку навичок командної роботи та лідерства. Варто зауважити, що під час виконання вправи «Роль лідера» діти змогли розвинути свої лідерські якості та підвищити ефективність роботи у командах. Наступні дві вправи «Спільне завдання» та «Розподіл ролей» були спрямовані на покращення навичок командної роботи та усвідомлення власних сильних сторін та ролі в колективі.

Останнє заняття «Цілі та мотивація» було присвячено підвищенню мотивації до досягнення цілей та зміцнення впевненості у своїх силах. Перша вправа нашого п'ятого заняття має назву «Моя мета». Основна мета цієї вправи: дати мотивацію до досягнення цілей та планування власного майбутнього. Наступні вправи цього заняття «Техніка подолання труднощів та «Відслідковування прогресу» були спрямовані на: зміцнення внутрішньої мотивації та готовності до подолання перешкод.

Також з учнями 10-11 класів був проведений тренінг з метою зниження ступенів девіантної поведінки. Основні завдання тренінгу для реабілітації молоді з девіантною поведінкою можуть включати: розвиток соціальних навичок, корекцію хибних установок, покращення саморегуляції та

емоційного контролю, підвищення рівня самоповаги та самооцінки, адаптація до соціальних норм та цінностей.

У процесі формувального етапу експерименту з метою забезпечення ефективності програми соціально-психологічної реабілітації девіантної поведінки учнів старшого шкільного віку запропоновано використання розроблених занять, тренінгів та запропонованих методик.

Детальний аналіз результатів експериментальної роботи щодо соціально-психологічної реабілітації девіантної поведінки в учнів старшого шкільного віку розглянемо у наступному пункті.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи

Формувальний етап нашого експерименту було зорієнтовано на здійснення експериментальної перевірки розробленої нами програми з метою отримання результату дослідження - мінімізація рівнів девіантної поведінки у учнів старшого шкільного віку закладів середньої освіти.

На наступному етапі експериментальної роботи було проведено контрольний етап експерименту, який тривав у жовтні 2024 року. Під час контрольного етапу експерименту передбачалося порівняти рівні девіантної поведінки контрольної групи з експериментальною. Ми прослідкували, щоб учні контрольної й експериментальної груп були в однакових умовах, однакового віку та виховувались у подібному середовищі.

Основною метою контрольного етапу є визначення ефективності нашої прикладної підготовки. Цей етап експерименту включав виконання діагностичних зрізів, аналіз та узагальнення результатів експерименту з використанням методів математичної статистики.

Після завершення формувального етапу експерименту були проведені контрольні діагностичні зрізи, за допомогою яких ми змогли показати кількісне вираження якісних змін у рівнях вихованості ціннісного ставлення до праці. Контрольні діагностичні розділи були подібні за методологією та

організацією до тих, що проводилися під час фази відкриття експерименту. Відповідно, це дало можливість об'єктивно оцінити розроблену методику, яка була апробована на етапі формування експерименту. Діагностика рівнів девіантної поведінки проводилась за визначеними нами критеріями та показниками, які були представлені на етапі виявлення експерименту.

Нами було проведено оцінювання результативності розробленої програми, застосування визначених рівнів девіантної поведінки, яке базувалося на порівнянні рівнів девіантної поведінки у учнів експериментальних і контрольних груп.

Результати формувального етапу експерименту було проаналізовано за чотирма рівнями (благополучний рівень, 1-рівень девіантності, 2-рівень девіантності, 3-рівень девіантності) і їхніми показниками (див. підрозділ 2.2, таблиця 2.1).

На основі аналізу результатів можна зробити висновок, що розроблена програма, яка включала організацію анкетування, використання відповідних методик та дотримання принципів роботи з дітьми з девіантною поведінкою, мала значний вплив на зниження рівень девіантної поведінки учнів експериментальних груп. Особливо в експериментальних групах помітно зменшилася кількість учнів з високим рівнем девіантної поведінки (особливо в групах з міської місцевості), а після суттєвого збільшення кількості учнів з низьким рівнем девіантної поведінки.

Згідно з аналізом таблиць, в експериментальних групах зміни були значно більш виразними порівняно з контрольними. Наприклад, серед учнів експериментальних груп спостерігалось значне зменшення відсотка учнів із високими ступенями девіантної поведінки. За результатами дослідження були зафіксовані зміни у рівнях адаптації та успішності учнів у контрольній та експериментальній групах до та після проведення експерименту. Ці зміни відображають динаміку різних ступенів емоційної та соціальної адаптації.

Нижче розглянемо зміни у кожній групі детальніше(Таблиця 3.1.).

Таблиця 3.1.

Динаміка ступеней девіантної поведінки у учнів старшого шкільного віку експериментальних й контрольних груп

Рівні	Контрольна група					Експериментальна група				
	До експерименту		Після експерименту		Динаміка	До експерименту		Після експерименту		Динаміка
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Благополучний учень	17	32,08%	19	35,85%	+3,77%	16	32,65%	21	42,86%	+10,21%
1-ступінь	14	26,42%	13	24,53%	-1,89%	15	30,61%	12	24,49%	-6,12%
2-ступінь	16	30,19%	15	28,30%	-1,89%	13	26,53%	10	20,41 %	-6,12%
3-ступінь	6	11,32%	6	11,32%	0%	5	10,20%	4	8,16%	-2,04%

У контрольній групі (53 особи) кількість учнів, яких класифікують як благополучних, збільшився з 32,08% до 35,85% (+3,77%). Це свідчить про незначне покращення рівня адаптації та успішності серед учнів контрольної групи, можливо, завдяки зовнішнім факторам, однак без значного впливу цілеспрямованої інтервенції. Відсоток учнів із незначними проблемами адаптації зменшився з 26,42% до 24,53% (-1,89%). Це може свідчити про зниження проявів невеликих труднощів у поведінці або соціальній адаптації, хоча зміни є незначними.

Частка учнів із середнім рівнем проблем адаптації знизилася з 30,19% до 28,30% (-1,89%). Це може означати покращення у здатності частини учнів адаптуватися, проте без суттєвих змін у загальній ситуації, яка лишається практично на тому ж рівні.

Відсоток учнів із серйозними проблемами адаптації залишився

незмінним — 11,32%, що вказує на відсутність прогресу або регресу в цій категорії учнів. Ймовірно, без активної підтримки або втручання, ситуація залишається стабільною.

Отже, зміни в контрольній групі не є істотними, що підтверджує обмежений вплив зовнішніх факторів на рівень адаптації та успішності учнів без цілеспрямованого втручання.

У експериментальній групі частка благополучних учнів зросла з 32,65% до 42,86% (+10,21%). Це свідчить про помітне покращення серед учнів, які брали участь у програмі, спрямованій на підвищення рівня емоційної та соціальної стабільності, внаслідок чого більше учасників змогли досягти благополучного рівня адаптації.

Кількість учнів із незначними труднощами адаптації зменшився з 30,61% до 24,49% (-6,12%). Це свідчить про позитивну динаміку, оскільки частина учнів змогла подолати незначні труднощі адаптації, що, ймовірно, є наслідком цілеспрямованої роботи з ними в рамках експериментальної програми.

Частка учнів із середніми проблемами адаптації зменшилася з 26,53% до 20,41% (-6,12%), що свідчить про покращення емоційного та соціального стану частини учасників. Зниження цієї категорії вказує на те, що частина учнів успішно подолала середній рівень проблем завдяки психологічним та соціальним втручанням.

Відсоток учнів із серйозними труднощами адаптації знизився з 10,20% до 8,16% (-2,04%). Хоча ця зміна є найменшою, вона свідчить про певний прогрес у цій групі, вказуючи на зниження рівня критичних проблем внаслідок експериментального впливу.

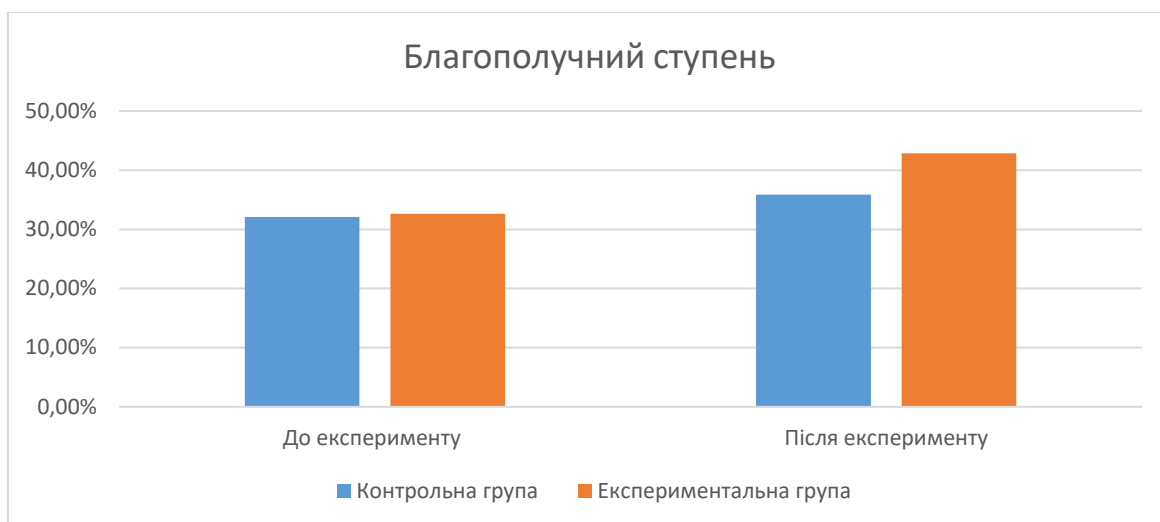

Рис. 3.1. Динаміка благополучних учнів старшого шкільного віку в експериментальних й контрольних групах (за методикою І. Кунанець)

На діаграмі видно, що кількість учнів із благополучним рівнем значно зросла в обох групах, що свідчить про позитивний вплив програми. У контрольній групі після експерименту кількість благополучних учнів зросла з 17 до 19 осіб (на 3,2%), а в експериментальній групі – з 16 до 21 осіб (на 10,2%). Збільшення благополучних учнів у експериментальній групі є більшим, що вказує на ефективність проведеної програми для цієї категорії.

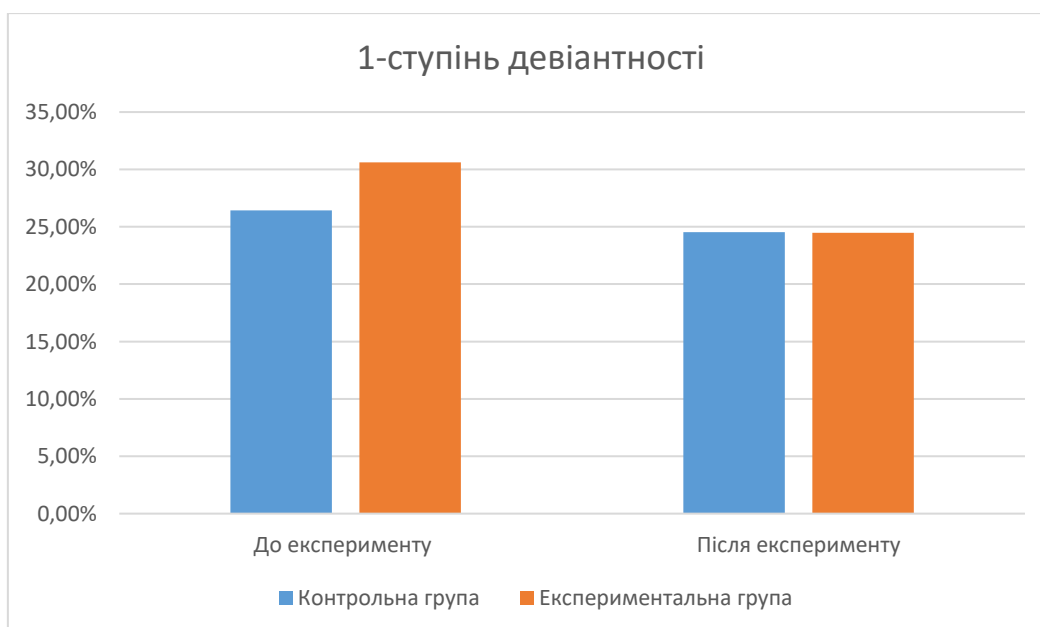

Рис. 3.2. Динаміка 1-го ступеня девіантної поведінки у учнів старшого шкільного віку в експериментальних й контрольних групах (за методикою І. Кунанець)

Для 1-го ступеня показники свідчать про невелике зниження кількості учасників у обох групах, однак ефект помітніший у експериментальній групі. У контрольній групі кількість учасників із 1-м рівнем зменшилася з 14 до 13 осіб (на 1,9%), а в експериментальній групі – з 15 до 12 осіб (на 6,1%). Це може вказувати на те, що експериментальна програма допомогла деяким учням покращити свій рівень до благополучного.

Рис Аналіз змін на 2-ступеня після проведення експерименту

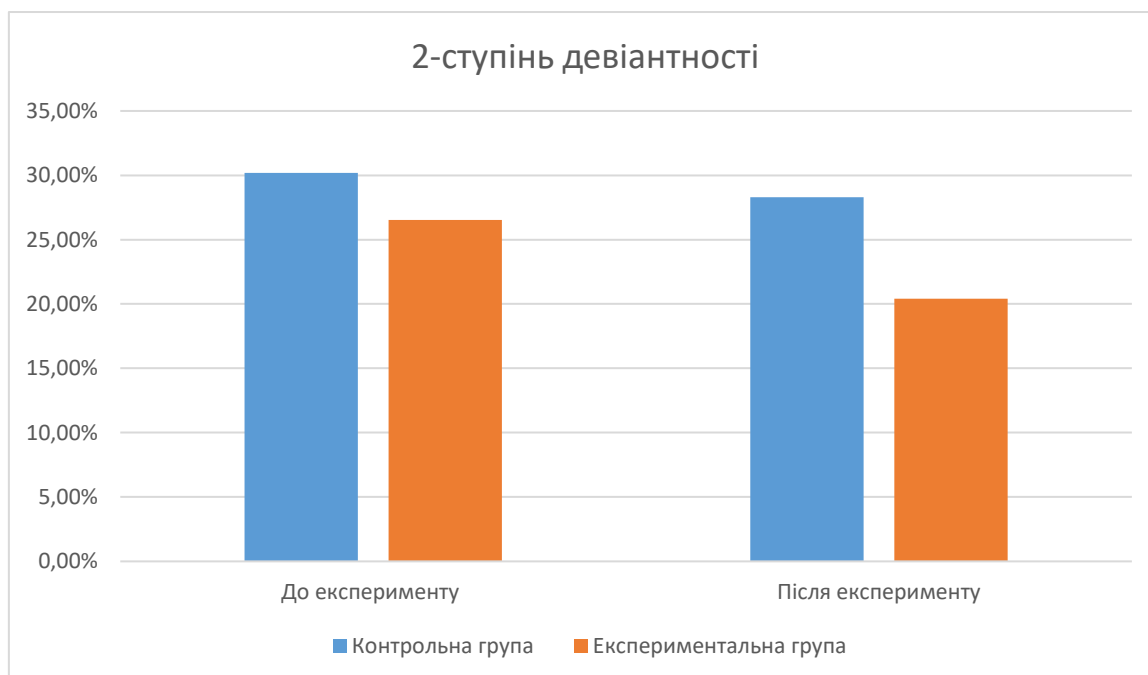

Рис. 3.3. Динаміка 2-го ступеня девіантної поведінки у учнів старшого шкільного віку в експериментальних й контрольних групах (за методикою І. Кунанець)

На рівні 2-го ступеня також помітне зменшення кількості учасників, особливо в експериментальній групі. У контрольній групі кількість учнів із 2-м ступенем зменшилася з 16 до 15 осіб (на 1,9%), тоді як в експериментальній групі відбулося більш суттєве зниження з 13 до 10 осіб (на 6,1%). Це свідчить про те, що програма позитивно вплинула на учасників з даного ступеня, сприяючи їхній реабілітації.

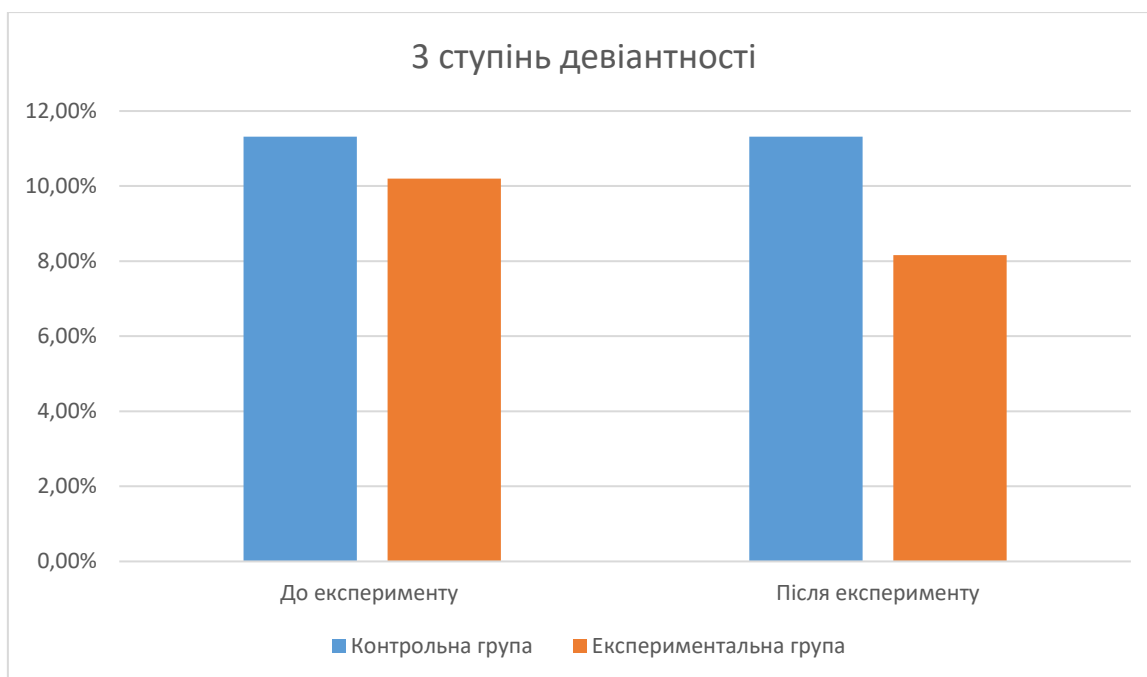

Рис. 3.4. Динаміка 3-го ступеня девіантної поведінки у учнів старшого шкільного віку в експериментальних й контрольних групах (за методикою І. Кунанець)

Для учнів із 3-м ступенем результати залишилися незмінними в контрольній групі, де їхня кількість становила 6 осіб до і після експерименту. В експериментальній групі відбулося незначне зниження з 5 до 4 осіб (на 2%), що може вказувати на те, що програма мала певний позитивний вплив навіть для учнів із найвищим ступенем труднощів, хоч і менш виражений порівняно з іншими ступенями.

Аналіз показників до і після експерименту демонструє, що в експериментальній групі відбулися суттєві позитивні зміни порівняно з контрольною групою. Програма втручання сприяла зростанню кількості благополучних учнів та зменшенню частки учасників із труднощами адаптації різного ступеня. Це свідчить про ефективність реалізованих методів та доцільність використання подібних програм для підвищення рівня соціальної та емоційної адаптації молоді, що стикається з девіантною поведінкою чи іншими труднощами.

Висновки до третього розділу

Розроблена програма соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою, яка була апробована, продемонструвала свою ефективність у зниженні рівнів девіантної поведінки серед учнів експериментальної групи. Програма «Шлях до безпечного майбутнього» включала різноманітні методи та техніки, спрямовані на розвиток соціальних навичок, корекцію деструктивної поведінки, підвищення самооцінки, а також надання можливості учням брати участь у соціально значущій діяльності. Проведені тренінги та індивідуальні консультації значно знизили рівень девіантної поведінки серед старшокласників, особливо в групах з міського середовища.

Згідно з результатами дослідження, у порівнянні з контрольною групою, в експериментальній групі спостерігалось помітне покращення в емоційній та соціальній адаптації учнів. Значно зменшилася кількість учнів з високим рівнем девіантної поведінки, а також покращилася їх здатність до самоосмислення та соціальної інтеграції. Особливу увагу слід приділити позитивній динаміці у розвитку комунікативних та лідерських навичок, а також покращенню емоційної стійкості учнів.

У контрольній групі зміни були значно меншими, що підтверджує ефективність впровадження спеціалізованої програми у порівнянні з природними умовами виховання та навчання. Після проведення експерименту у контрольній групі лише незначно покращилися показники адаптації, тоді як в експериментальній групі було зафіксовано істотні позитивні зміни.

ВИСНОВКИ

У магістерській кваліфікаційній роботі теоретично узагальнено та запропоновано наукове вирішення актуальної проблеми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розробленої програми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою та дали підстави для таких висновків:

1. Узагальнено теоретичний матеріал з проблеми соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою, що дозволило визначити основні підходи до роботи з цією категорією дітей. Досліджено ключові аспекти, пов'язані з виникненням та проявами девіантної поведінки підлітків, а також факторами, що на неї впливають. Девіантна поведінка підлітків виявляється в різноманітних формах, які можуть мати серйозні наслідки для їхнього розвитку, соціальних зв'язків і майбутнього. Основними викликами, які постають перед суспільством у цій сфері, є різноманітні соціальні стресори, такі як конфлікти в сім'ї, низький соціально-економічний статус, вплив однолітків та медіа.

2. Вивчено методи й стратегії соціально-психологічної реабілітації, які мають практичну цінність у роботі з учнями з девіантною поведінкою. Проведено огляд таких методів, як когнітивно-поведінковий підхід, техніки соціального навчання, клієнтоцентрований підхід, що сприяли розвитку навичок самоконтролю, поліпшенню міжособистісної взаємодії та зниженню рівнів девіантності в підлітків.

3. Діагностовано прояви девіантної поведінки в учнів старшого шкільного віку. На констатувальному етапі експерименту з'ясовано, що серед опитуваних учнів старшого шкільного віку виявлено ступені девіантної поведінки (згідно методики Кунанець І.). Отримані результати дозволяють краще зрозуміти рівень девіантної поведінки учнівської молоді та надають

необхідну інформацію для розробки відповідних профілактичних та корекційних заходів.

4. Обґрунтовано та реалізовано програму соціально-психологічної реабілітації учнів старшого шкільного віку з девіантною поведінкою. Програма була апробована в експериментальних групах, і результати засвідчили позитивну динаміку в зменшенні проявів девіантної поведінки. Значна кількість учнів перейшла до нижчих рівнів девіантності, збільшилась кількість благополучних учнів, що свідчить про ефективність розробленої програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаєв, О. В. (2019). Психологічні особливості девіантної поведінки підлітків: теоретичний аналіз. *Психологія та педагогіка*, 18(4), 43-50.
2. Алексєєва, Т. М. (2021). Роль соціальних мереж у формуванні девіантної поведінки підлітків. *Психологія освіти*, 28(3), 98-105.
3. Андрійв, І. П. (2022). Особливості соціалізації підлітків в умовах сучасного суспільства. *Педагогічний альманах*, 40(7), 88-94.
4. Андрєєва, Л. О. (2022). Профілактика девіантної поведінки у підлітків: психолого-педагогічні аспекти. *Науковий вісник*, 29(9), 76-83.
5. Артеменко, В. І. (2020). Вплив шкільного середовища на девіантну поведінку підлітків. *Педагогіка: теорія і практика*, 23(7), 45-52.
6. Бабічев, В. П. (2020). Динаміка девіантної поведінки у старшокласників: соціальний контекст. *Педагогічний вісник*, 18(5), 91-98.
7. Баркова, О. М. (2019). Психологічні проблеми девіантної поведінки серед учнів старших класів. *Психологічний журнал*, 25(4), 37-42.
8. Баришевська, О. І. (2019). Девіантна поведінка підлітків: психологічний та соціальний контекст. *Соціальні проблеми сучасної молоді*, 13(5), 45-50.
9. Бенжамін, П. К. (2020). Роль колективу в корекції девіантної поведінки. *Соціальна педагогіка*, 3, 66-72.
10. Білик, С. В. (2021). Методи вивчення девіантної поведінки підлітків. *Соціальні науки та освіта*, 17(2), 50-57.
11. Бойко, Г. І. (2023). Динаміка девіантної поведінки у підлітковому віці. *Психологічний вісник*, 24(2), 18-25.
12. Бойко, Л. М. (2019). Соціальна підтримка підлітків: вплив на запобігання девіантній поведінці. *Журнал педагогічної науки*, 17(1), 12-18.
13. Безугла, О. С. (2021). Підліткова девіантна поведінка: фактори впливу та корекційні заходи. *Наукові праці Інституту психології*, 45(8), 23-30.
14. Волкова, О. С. (2021). Психологічні фактори девіантної поведінки підлітків. *Психологія та психотерапія*, 23(2), 85-91.

15. Гаврилюк, А. І. (2021). Соціальні мережі як фактор ризику для девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник університету, 13(3), 66-72.
16. Гаврилова, Т. С. (2020). Соціально-психологічні аспекти профілактики девіантної поведінки. Психологія і суспільство, 20(1), 40-47.
17. Головащенко, Н. М. (2020). Методи корекції девіантної поведінки у школярів. Журнал соціальної роботи та психології, 4, 54-60.
18. Голуб, О. С. (2022). Проблеми соціалізації підлітків з девіантною поведінкою. Педагогічні дослідження, 31(2), 34-40.
19. Гончаренко, В. О. (2020). Психологічні аспекти боротьби з девіантною поведінкою у підлітків. Психологічний журнал, 19(7), 45-50.
20. Данилова, Л. А. (2018). Динаміка девіантної поведінки серед старшокласників: психологічні та соціальні фактори. Психологічна наука і освіта, 23(5), 92-98.
21. Демченко, О. М. (2020). Профілактика девіантної поведінки підлітків в умовах школи. Педагогіка: теорія та практика, 26(3), 12-19.
22. Діденко, О. В. (2021). Інтеграція сімейних та соціальних підходів у попередженні девіантної поведінки. Соціальна педагогіка, 25(1), 29-34.
23. Дорошенко, Л. І. (2021). Корекція девіантної поведінки підлітків в освітніх установах. Вісник психології, 25(6), 33-40.
24. Єфремова, О. П. (2022). Психологічна корекція девіантної поведінки підлітків у сучасних умовах. Педагогічна психотерапія, (2), 76-83.
25. Єрмоленко, Л. С. (2021). Психологічні стратегії для боротьби з девіантною поведінкою у школярів. Психологічна освіта, 24(6), 55-63.
26. Захарова, І. М. (2019). Роль шкільного середовища в розвитку девіантної поведінки учнів. Педагогічні дослідження, 16(4), 68-75.
27. Задорожний, В. С. (2022). Соціальні проблеми підлітків з девіантною поведінкою. Вісник соціальних наук, 27(9), 72-78.
28. Іваненко, Т. І. (2021). Розвиток девіантної поведінки в умовах соціальних мереж. Психологія освіти, 23(2), 56-62.

29. Іванова, О. Л. (2023). Психологічні методи корекції девіантної поведінки старшокласників. Науковий журнал, 31(1), 60-67.
30. Ігнатенко, Т. О. (2020). Психологічні тренінги в роботі з підлітками з девіантною поведінкою. Журнал педагогічної психології, 24(2), 77-84.
31. Каверзін, М. В. (2021). Соціальні мережі та вплив на поведінку старшокласників. Психологічні аспекти сучасної освіти, 22(3), 56-64.
32. Костенко, О. І. (2022). Психологічні аспекти впливу медіа на девіантну поведінку підлітків. Психологія та медіа, 29(7), 89-97.
33. Кузьменко, Н. В. (2021). Соціальна підтримка підлітків з девіантною поведінкою. Педагогічна наука, 33(6), 74-80.
34. Левченко, І. В. (2021). Психологічні моделі профілактики девіантної поведінки підлітків. Психологія і освіта, 22(8), 59-67.
35. Ляшенко, О. О. (2020). Психологічні особливості розвитку девіантної поведінки у підлітків. Науковий вісник університету, 21(5), 56-64.
36. Мельник, О. В. (2021). Профілактика девіантної поведінки у старшокласників. Педагогічний вісник, 25(4), 52-59.
37. Мельничук, Л. В. (2020). Психологічні аспекти впливу сімейного середовища на девіантну поведінку підлітків. Психологія та педагогіка, 30(6), 81-88.
38. Михайлов, І. С. (2021). Роль соціального оточення у формуванні девіантної поведінки у підлітковому віці. Психологічна наука і освіта, 35(2), 50-57.
39. Назаренко, С. В. (2020). Вплив соціальних мереж на девіантну поведінку підлітків. Психологічний журнал, 29(6), 35-42.
40. Новак, І. О. (2022). Корекція девіантної поведінки через інтерактивні методи. Педагогічні дослідження, 30(3), 67-75.
41. Образцова Т. Л. (2021) Психологічна підтримка підлітків з девіантною поведінкою в умовах сучасної школи. Психологічний альманах, 19 (5), 54-61.

42. Осадчий, В. М. (2020). Соціально-психологічні аспекти профілактики девіантної поведінки у підлітків. Науковий журнал, 25(2), 48-55.
43. Павленко, І. В. (2022). Психологічні методи корекції девіантної поведінки у старшокласників. Психологічні дослідження, 22(6), 66-73.
44. Петрова, О. В. (2021). Психологічні підходи до вивчення девіантної поведінки у підлітковому віці. Психологія освіти, 23(3), 78-85.
45. Піскун, Л. І. (2020). Вплив факторів ризику на девіантну поведінку підлітків. Психологія і освіта, 18(4), 62-69.
46. Попова, О. С. (2021). Девіантна поведінка старшокласників: соціально-психологічні чинники та методи корекції. Педагогіка та соціальні науки, 28(1), 52-59.
47. Романова, М. В. (2022). Психологічні стратегії для роботи з підлітками з девіантною поведінкою. Педагогічна наука, 30(2), 44-51.
48. Семенова, Т. В. (2020). Роль шкільного середовища в корекції девіантної поведінки підлітків. Соціальні науки та освіта, 17(9), 70-77.
49. Соловйова, А. І. (2021). Методи психологічної допомоги підліткам з девіантною поведінкою. Психологічні дослідження, 18(5), 61-69.
50. Титаренко, Л. М. (2020). Психологічні механізми девіантної поведінки в підлітковому віці. Психологія розвитку, 24(7), 79-86.
51. Тихонова, О. І. (2021). Соціальні мережі та їх вплив на формування девіантної поведінки підлітків. Соціальна психологія, 35(9), 120-126.
52. Топчій, М. В. (2021). Психологічні аспекти корекції девіантної поведінки у підлітків. Психологія і педагогіка, 19(8), 33-40.
53. Усикова, І. В. (2021). Психологічні особливості підлітків з девіантною поведінкою. Науковий журнал, 27(4), 45-52.
54. Федоренко, А. В. (2021). Роль соціального середовища у формуванні девіантної поведінки підлітків. Психологічний вісник, 18(2), 50-58.
55. Чистякова, О. О. (2020). Вплив підліткових груп на розвиток девіантної поведінки. Психологія та соціальні науки, 25(6), 88-96.

56. Шевченко, Н. В. (2022). Соціальна адаптація підлітків з девіантною поведінкою в умовах навчального середовища. *Педагогічна наука*, 33(3), 56-63.
57. Шмідт, Л. А. (2020). Девіантна поведінка підлітків: теоретичні та практичні аспекти. *Психологічні дослідження*, 29(1), 12-18.
58. Яковенко, Т. В. (2021). Вплив сімейного середовища на девіантну поведінку підлітків. *Психологія освіти*, 24(4), 61-69.
59. Янковська, Л. П. (2022). Психологічні аспекти профілактики девіантної поведінки в школах. *Психологія розвитку*, 28(2), 53-60.
60. Яценко, М. В. (2021). Соціально-психологічні аспекти управління поведінкою підлітків. *Педагогічна освіта*, 31(1), 79-85.
61. Яцкова, І. І. (2020). Психологічні методи корекції девіантної поведінки підлітків в умовах навчального процесу. *Психологія і педагогіка*, 25(9), 32-39.
62. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2020). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790.
63. Bandura, A. (2021). *Social learning theory*. General Learning Press.
64. Barlett, C. P., & Gentile, D. A. (2019). Violent video games and aggression: The role of cognitive and emotional processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(5), 1-10.
65. Boyd, D. (2021). Social media and teenage behavior: A guide for educators. *Journal of Educational Psychology*, 30(2), 123-135.
66. Brown, S. L., & Jones, R. M. (2022). The influence of peer pressure on adolescent behavior. *Child Development*, 92(3), 1-15.
67. Burns, J., & Williams, T. (2021). Understanding adolescent deviant behavior. *Developmental Psychology*, 43(1), 104-117.
68. Callahan, D. (2020). The ethics of adolescent social networks. *Social Philosophy and Policy*, 37(1), 82-98.

69. Cerniglia, L., & Cimino, S. (2020). Family and school as protective factors against adolescent deviance. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 37(4), 511-522.
70. Cohen, J., & McGuire, P. (2019). Social media use and its effects on adolescent mental health. *Journal of Social Media Studies*, 10(2), 124-138.
71. Darling, N. (2021). Parenting and adolescent deviance: Understanding the link. *Journal of Adolescent Research*, 28(3), 255-269.
72. Deković, M., & Asscher, J. J. (2022). Parenting and adolescent externalizing behaviors. *Development and Psychopathology*, 34(2), 465-477.
73. Dillon, P. S. (2021). Peer influences on adolescent decision making. *Journal of Early Adolescence*, 41(5), 1234-1246.
74. Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (2020). Prosocial development and adolescent risk behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(7), 1294-1305.
75. Finkelhor, D., & Jones, L. (2021). Trends in adolescent delinquency: A comprehensive review. *Child Development*, 87(6), 2056-2069.
76. Green, S. B., & Rose, A. M. (2020). Adolescent behavior: A framework for understanding risk and resilience. *Adolescent Behavior and Development*, 10(3), 192-204.
77. Hofferth, S. L., & Moon, U. J. (2021). Digital media use and adolescent social behavior. *Journal of Youth Studies*, 24(8), 1-15.
78. Jenkins, P. (2021). The social consequences of adolescence: Crime and behavior in context. *Criminal Justice and Behavior*, 45(2), 144-155.
79. Kross, E., & Ayduk, O. (2020). Social media and adolescent self-esteem. *Journal of Experimental Social Psychology*, 88(3), 15-29.
80. Larose, R., & Eastin, M. S. (2020). Social networking and deviant behavior in adolescence. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(4), 98-112.
81. Moffitt, T. E. (2020). Adolescent deviance and its links to adult criminal behavior. *Psychological Science*, 31(5), 625-634.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета по виявленню учнів із девіантною поведінкою у класі

Інструкція

В організації роботи з реабілітації девіантної поведінки в класі важливе місце займає соціально-психологічна діагностика. Незнання індивідуальних особливостей дитини нерідко призводить до виявлення і закріплення за нею ряду негативних характеристик. Тому першим етапом діагностики дітей є загальне вивчення особистості всіх вихованців.

Анкета містить 15 питань. Зміст анкети враховує такі параметри: навчання (запитання 1-3), дисциплінованість (запитання 4-6), громадська та трудова активність (запитання 7-9), стосунки з класом (10-12) та асоціальність поведінки (13-15). При проведенні анкетування неприпустимо цілеспрямовано вишукувати недоліки та наголошувати на негативних сторонах поведінки учнів. На кожне питання можливі варіанти відповідей: "так" = +1 бал, "ні" = -1 бал, "іноді" = 0 балів. Розраховується алгебраїчна сума балів (N).

Обробка результатів обмежена:

$N \geq 5$ - учень успішний,

$N \geq 8$ - 1 ступінь відхилення,

$N \geq 10$ - 2 ступінь відхилення,

$N \geq 13$ і більше - 3 ступінь відхилення

Характеристика рівнів (за кінцевою сумою)

I ступень - окремі конфлікти; нестабільність, випадкові відхилення в поведінці; індивідуальні недоліки загального розвитку (задовільна успішність); будь-яка помилка чітко видна; «нестандартний» характер; слабка самокритичність і самовимогливість.

II ступень - «неприйняття» педагогічних дій; егоцентризм; негативне ставлення до школи; проблеми з розумовим розвитком; Виявляються 2-3

серйозні недоліки, які постійно взаємодіють один з одним; завищена самооцінка; рівень вимог до оточуючих вище, ніж до себе.

ІІІ ступінь - протидія навчальному процесу; поведінка, що межує зі злочинністю; негативне ставлення до школи, до однолітків, до моральних норм; значна негативна спрямованість; прогалини в розумовому, моральному, вольовому розвитку; хвора психіка, підвищене самолюбство, «дивацтва»; немає власної значущості.

Анкета

(прізвище, ім'я)

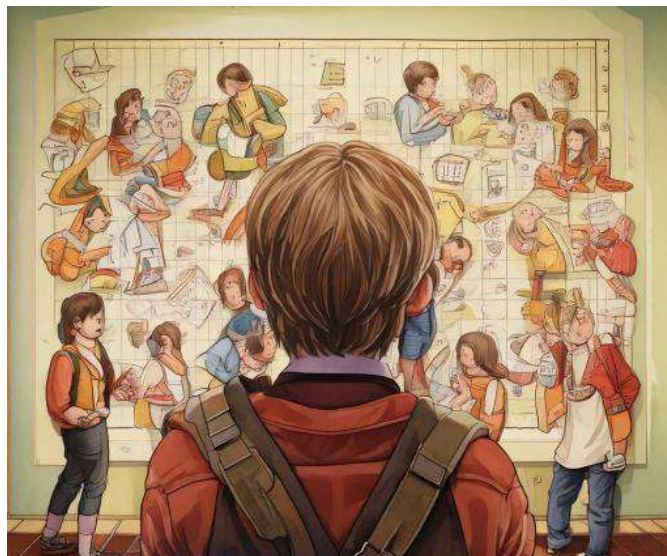
(клас)

1. Чи доводилося тобі пропускати уроки без поважної причини?
2. Чи займаєшся ти на уроці сторонніми справами?
3. Як часто трапляються випадки, коли приходиш на урок не підготовленим?
4. Чи доводилося в кабінеті завуча або директора тримати відповідь за погану поведінку в школі?
5. Як часто ти є учасником бійки в школі?
6. Чи допомагаєш проводити класні або шкільні заходи?
7. Чи бували випадки, що ти тікав з класних заходів?
8. Чи уникаєш ти громадських доручень?
9. Чи залишаєшся осторонь, коли проводяться збори, диспути, уроки мужності і т.д.?
10. Чи доводилося ділитися найпотаємнішим з дітьми, які не вчать в школі?
11. Чи цікаво спілкуватися з старшими за віком дітьми?
12. Чи можеш ти виступити на захист справи, яка не відповідає інтересам учнів твого класу?
13. Чи старався ти уникнути бійки в школі, якщо траплялася така нагода?
14. Чи можеш ти встояти, якщо трапляється нагода присвоїти чужу, але потрібну тобі річ?

15. Чи "мучить" тебе совість за те, що доводилося брехати?

«Шлях до безпечного майбутнього»:

програма соціально-психологічної
реабілітації учнів старшого шкільного віку
з девіантною поведінкою

Автор: - Корнєв Сергій Андрійович,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності «Соціально-психологічна реабілітація»

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Зміст

Анотація.....	3
Пояснювальна записка.	4
Розділ 1. Алгоритм та етапи роботи з учнями, схильними до девіантної поведінки.	6
Діагностика учнів схильних до девіантної поведінки (за авторською методикою Кунанець І.).....	7
<i>Портрет учня, схильного до девіантної поведінки (рівні девіантності).....</i>	<i>11</i>
Визначення дітей схильних до девіантної поведінки.....	11
Розділ 2. Матеріали до занять з учнями старшого шкільного віку.....	16
2.1. Заняття І. Емоційний інтелект і спілкування.....	16
2.2. Заняття ІІ .Моя самооцінка та здорове самовираження.....	19
2.3. Заняття ІІІ. Управління емоціями та розвиток стресостійкості.....	23
2.4. Заняття ІV. Командна робота та лідерство.....	27
2.5. Заняття V. Цілі та мотивація.....	30

Анотація

Мета: зниження ступенів девіантної поведінки в учнів старшого шкільного віку.

Завдання: : розвиток ефективних комунікаційних навичок, підвищення самосвідомості, покращення здатності до емоційної саморегуляції та зменшення девіантної поведінки серед учасників.

Форми та методи роботи: інформаційні повідомлення, тренінг, лекція-бесіда, групова дискусія, рольова гра, анкетування.

Методи діагностики: «Діагностика девіантної поведінки» Кунанець І.,

Склад групи: 7-10 осіб.

Критерії добору учасників в групу: учні із девіантною поведінкою.

Тривалість програми: 5 занять по 45 хв. Тривалість занять може дещо змінюватись в залежності від ступеня зацікавленості учасників.

Періодичність зустрічей: 2 рази на тиждень.

Контингент учасників: учні 10-11 класів.

Вік учасників: 15-17 років.

Пояснювальна записка

Сьогодні ми маємо інші суспільно-політичні та економічні умови життя, інші орієнтири в суспільстві, ніж кілька років тому. Інтереси молоді, з одного боку, і з іншого - неможливість суспільства їх задовольнити., зміна ціннісних орієнтацій і ідеалів стають одним із чинників поширення девіантної поведінки серед школярів. Кризові явища суспільства позначаються і на сім'ї (економічні, політичні, етичні фактори можуть впливати на розвиток сім'ї як позитивно так і негативно. На становлення особистості, як відомо, впливають три основні чинники - спадковість, середовище і виховання. Школа, як соціальний інститут може намагатись вплинути на виховання. На жаль інші чинники від шкільного впливу не залежать. Ми не можемо змінити спадковість, не можемо змінити середовище, у якому перебуває дитина, не завжди можемо впливати на виховання, але в той час, поки дитина знаходиться у стінах школи, вона має право отримати якомога більше інформації про наслідки девіантної поведінки, має бути залучена до навчально-виховного процесу зусиллями всіх шкільних структур.

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо).

Першочерговим завданням в сучасному навчально-виховному процесі школи повинно стати виховання і стимулювання соціальної активності учнів, розвиток їх індивідуально-психологічних здібностей. Тільки соціально – активна особистість зможе оволодівати навчально-виховними програмами, прагнути до самовдосконалення і саморозвитку.

Важливо усвідомити, що в сучасних умовах повинні принципово мінятися підходи до організації профілактичної роботи для того, щоб від заходів впливу перейти до надання соціально-педагогічної допомоги родині.

**Розділ 1. Алгоритм та етапи роботи з учнями, схильними до
девіантної поведінки**

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема заняття	Тренінгові дії	Час
1	Емоційний інтелект і спілкування	Вправа «Емоційне коло»	15 хв
		Вправа «Техніка активного слухання»	15 хв
		Вправа «Техніка глибокого дихання»	15 хв
2	Моя самооцінка та здорове самовираження	Вправа «Позитивний портрет»	20 хв
		Вправа «Гра з самооцінкою»	20 хв
		Вправа «Техніка Я-повідомлення»	5 хв
3	Управління емоціями та розвиток стресостійкості»	Вправа «Мої емоції в стресових ситуаціях»	15 хв
		Вправа «Релаксація через дихання»	15хв
		Вправа «Стратегії самопідтримки»	15 хв

4	Командна робота та лідерство	Вправа «Роль лідера»	15 хв
		Вправа «Спільне завдання»	20 хв
		Вправа «Розподіл ролей»	10 хв
5	Цілі та мотивація	Вправа «Моя мета»	15 хв
		Вправа «Техніка подолання труднощів»	15 хв
		Вправа «Відслідковування прогресу»	15 хв

Діагностика учнів схильних до девіантної поведінки (за авторською методикою Кунанець І.)

Анкета

по виявленню учнів із девіантною поведінкою у класі

Інструкція

Для організації роботи по зниженню девіантної поведінки у класі важливу роль грає соціально-психологічна діагностика. Часто незнання індивідуальних особливостей дитини веде до появи і закріплення ряду негативних якостей за нею.

Тому перший етап діагностики дітей - загальне вивчення особи всіх вихованців.

Анкета містить 45 питань, розділених на 3 під анкети. Зміст анкети враховує наступні параметри: навчання (питання 1-3), дисципліна (питання 4-6), суспільно-трудова активність (питання 7-9), стосунки з класом (10-12) і асоціальні прояви (13-15).

При проведенні анкети неприпустимо спеціальне вишукування недоліків і підкреслення негативного в поведінці учнів.

На кожне питання можуть бути 3 варіанти відповіді:

"так" = +1 бал,

"немає" = -1бал,

"іноді" = 0 балів.

Обраховується алгебраїчна сума балів (N).

Обробка результатів зводиться до наступного:

$N \geq 6$ - учень благополучний,

$N \geq 10$ - 1-й ступінь девіантності,

$N \geq 15$ - 2-й ступінь девіантності,

$N \geq 20$ і більше - 3-й ступінь девіантності.

Характеристика рівнів (по підсумковій сумі)

I рівень - окремі конфлікти; нестійкість, випадковість відхилень в поведінці; окремі пропуски в загальному розвитку (успішність задовільна); яскраво проявляється який-небудь недолік; "нестандартність" характеру; слабка самокритика і вимогливість до себе.

II рівень - "несприйняття" педагогічних дій; егоцентричність; негативне відношення до школи; проблеми в розумовому розвитку; проявляються 2-3 серйозні недоліки, що стійко взаємодіють між собою; завищена самооцінка; рівень вимог до інших більше, ніж до себе.

III рівень - протидія виховному процесу; поведінка на межі правопорушення; негативне відношення до школи, до однолітків, до норм моралі; яскраво виражена негативна спрямованість; пропуски в розумовому, моральному, вольовому розвитку; хвороблива психіка, загострена самолюбність, "дивності"; вимогливість до себе відсутня.

Анкета

(прізвище, ім'я)

(клас)

Анкета № 1

1. Чи цікаво тобі на уроках?
2. Чи прагнеш ти дізнатися щось нове із шкільної програми?
3. Чи стараєшся знайти відповідь, якщо щось незрозуміло?
4. Ти часто спізнюєшся на уроки?
5. Чи часто ти отримуєш зауваження?
6. Чи переживаєш, якщо доводиться з якої-небудь причини пропускати уроки?
7. Чи переш сам собі особистий одяг?
8. Чи береш участь у трудових справах класу?
9. Чи допомагаєш вдома по господарству?
10. Якщо хочеш щось зробити, чи замислюєшся, як оцінить це клас?
11. Ти підтримуєш думку в класі, якщо вона не зовсім співпадає з твоєю?
12. Чи турбує тебе, яка думка в однокласників про тебе?
13. Чи часто ти вживаєш спиртні напої?
14. Чи палиш?
15. Чи приходилосьь тобі тікати з дому?

Анкета № 2

1. Чи доводилося тобі пропускати уроки без поважної причини?
2. Чи займаєшся ти на уроці сторонніми справами?
3. Як часто трапляються випадки, коли приходиш на урок не підготовленим?

4. Чи доводилося в кабінеті завуча або директора тримати відповідь за погану поведінку в школі?
5. Як часто ти є учасником бійки в школі?
6. Чи допомагаєш проводити класні або шкільні заходи?
7. Чи бували випадки, що ти тікав з класних заходів?
8. Чи уникаєш ти громадських доручень?
9. Чи залишаєшся осторонь, коли проводяться збори, диспути, уроки мужності і т.д.?
10. Чи доводилося ділитися найпотраємнішим з дітьми, які не вчаться в школі?
11. Чи цікаво спілкуватися з старшими за віком дітьми?
12. Чи можеш ти виступити на захист справи, яка не відповідає інтересам учнів твого класу?
13. Чи старався ти уникнути бійки в школі, якщо траплялася така нагода?
14. Чи можеш ти встояти, якщо трапляється нагода присвоїти чужу, але потрібну тобі річ?
15. Чи "мучить" тебе совість за те, що доводилося брехати?

Анкета № 3

1. Чи з повною віддачею ти працюєш на уроці?
2. Чи виконуєш ти домашні завдання?
3. Чи пов'язуєш ти отримання знань в школі зі своїм майбутнім?
4. Чи ввічливий ти з дорослими поза школою?
5. Чи затримуєшся повертатися з вулиці додому?
6. Чи важлива для тебе думка батьків?
7. Чи виявляєш ініціативу у проведенні нецікавих справ у класі?
8. Чи обирали тебе в актив класу?
9. Чи часто береш участь у корисних для класу справах?
10. Чи прагнеш мати авторитет у учнів свого класу?
11. Чи з багатьма учнями свого класу ти товаришуєш?
12. Чи будеш ти відстоювати (у разі потреби) честь свого класу?

13. Чи доводилося давати пояснення з провладу своєї поведінки в міліції?
14. Чи буває у вас дома інспектор (дільничий) внаслідок поганої поведінки на вулиці?
15. Чи спілкуєшся ти з дітьми, які не працюють і не вчаться?

Для ефективного проведення профілактичної роботи фахівці психологічної служби повинні чітко визначити критерії, за якими того чи іншого учня можна віднести до групи учнів зі схильністю до девіантної поведінки (портрет учня).

Портрет учня, схильного до девіантної поведінки:

1. Має труднощі з емоційною регуляцією.
2. Може проявляти ознаки девіантної поведінки, як-от агресія, замкнутість, незадоволеність собою та оточенням.
3. Низька самооцінка, що впливає на ставлення до навчання, однолітків і дорослих.
4. Потребує розвитку комунікативних навичок, здатності до конструктивного вирішення конфліктів та самовираження.
5. Має обмежений досвід у використанні стратегій самопідтримки та управління стресом

Визначення дітей схильних до девіантної поведінки

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо). Такі відхилення можуть трактуватися як позитивні, так і негативні. У разі позитивних відхилень мова йде про нестандартну (творчу) особистість. В разі негативних девіацій особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до системи моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства.

Тому важливим у роботі як шкільного психолога, так і класного керівника вчасно визначити підлітків із схильністю до негативної девіації. При цьому необхідно також невідкладно працювати з цими дітьми для

попередження наслідків, які можуть варіюватися від звичайних графіті до здійснення протиправних вчинків, або ж, що є ще жахливішим, суїцидальних намірів.

Запропонована методика розрахована на 40 питань. Провести її зможе класний керівник на класній годині, або ж шкільний психолог. Обробку та аналіз результатів найкраще довірити шкільному психологу.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЕЙ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Інструкція досліджуваному

Зараз вам зачитують твердження, навпроти кожного з них ставте оцінку за таким принципом: якщо твердження вам підходить - то 2, якщо не зовсім підходить - 1, якщо зовсім не підходить - 0 (найкраще записати на дошці). Відповідь на питання даєте, не обдумуючи детально – перша ж думка є самою вірною.

Бланк опитувальника

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним становище, з якого можна було б знайти вихід.
3. Я часто залишаю за собою останнє слово.
4. Мені важко змінювати свої звички.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто засмучують, і я впадаю у розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю співрозмовника.
8. Мені важко переключитися з однієї справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру провину на себе.
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого життя.

13. Я легко впадаю у розпач.
14. Нещастя і невдачі нічого мене не вчать.
15. Мені доводиться часто робити зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні неприємності.
18. Я часто відмовляюся від боротьби тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для оточення.
20. Нерідко не полишають думки, яких слід було б позбутися.
21. Мене лякають труднощі, з якими зіткнуся в житті.
22. Нерідко почуваюся беззахисним.
23. У будь-якій справі я не задовольняюся малим, а хочу досягти максимального успіху.
24. Я легко зближуюся з людьми.
25. Я часто звертаю увагу на свої недоліки.
26. Інколи у мене буває пригнічений настрій.
27. Мені важко стримувати себе, коли я гніваюсь.
28. Я дуже хвилююсь, якщо в моєму житті несподівано щось змінюється.
29. Мене легко переконати.
30. Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі.
31. Мені більше подобається керувати, а не підкорятися.
32. Нерідко я виявляю упертість.
33. Мене хвилює стан мого здоров'я.
34. У скрутні хвилини я іноді поведжуся, як дитина.
35. У мене різка жестикуляція.
36. Я неохоче йду на ризик.
37. Я важко витримую очікування чогось.
38. Я думаю, що ніколи не зможу виправити своїх недоліків.
39. Я - мстивий.
40. Мене засмучують навіть незначні порушення моїх планів.

Обробка результатів

I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

II. Шкала фрустрації: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.

III. Шкала агресії: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

IV. Шкала ригідності: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Інтерпретація результатів

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

I. Шкала тривожності - визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги: 0-7 балів - низький рівень тривожності; 8-11 балів - середній рівень тривожності; 12-16 балів - високий рівень тривожності; 17 балів і більше - дуже високий рівень тривожності.

II. Шкала фрустрації - виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети: 0-7 балів - низький рівень фрустрації; 8-9 балів - середній рівень фрустрації; 10-15 балів - високий рівень фрустрації; 16 балів і більше - дуже високий рівень фрустрації.

III. Шкала агресії - виявляє підвищену психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей. Для суїцидентів допускається зниження агресивності від 10 до 0: 0-10 балів - низький рівень агресивності; 11-12 балів - середній рівень агресивності; 13-16 балів - високий рівень агресивності; 17 і більше - дуже високий рівень агресивності.

IV. Шкала ригідності - ускладнення у зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна. Для осіб із суїцидальною поведінкою - 13 балів і вище: 0-10 балів - низький рівень ригідності; 11-12 балів - середній рівень ригідності; 13-16 балів - високий рівень ригідності; 17 балів і більше - дуже високий рівень ригідності.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки:

0-38 балів - рівень схильності до суїцидальної поведінки низький;

39-45 балів - рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до підлітка;

46 балів і більше - рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

Розділ 2

Матеріали до занять з учнями старшого шкільного віку з девіантною поведінкою

2.1. Заняття I. Емоційний інтелект і спілкування

Вправа 1. «Емоційне коло»

Час: 15 хв.

Мета:

Підвищити усвідомленість учасників про власні емоції, допомогти зрозуміти, як емоції впливають на поведінку та комунікацію з іншими людьми. Зробити акцент на важливості емоційного самоконтролю для покращення взаємодії в соціумі.

Хід роботи:

Вступ (3 хвилини): Психолог або фасилітатор коротко пояснює значення емоцій у повсякденному житті та їх вплив на взаємодію з іншими людьми. Завдання учасникам: визначити, які емоції вони часто переживають, і розглянути, як ці емоції можуть впливати на їх поведінку.

Учасники отримують аркуші паперу та кольорові маркери.

Кожен малює коло, в якому позначає основні емоції, що вони часто відчують (наприклад, радість, гнів, сум, страх, здивування, сором).

Учасники записують ці емоції в кожній частині кола, позначаючи їх різними кольорами.

Далі, кожен учасник по черзі розповідає про ситуації, коли він переживав ці емоції, і як це впливало на його поведінку або комунікацію з іншими людьми.

3. Обговорення (10 хвилин):

Обговорення: Як емоції впливають на ваші вчинки, на стосунки з однолітками та дорослими? Чи відчуваєте ви, що іноді емоції можуть контролювати вас, а не ви їх?

Психолог наголошує на важливості емоційного самоконтролю та здатності усвідомлювати свої емоції для покращення комунікації та мінімізації конфліктів.

4. Підсумок (2 хвилини):

Психолог підсумовує, як вправа допомогла учасникам зрозуміти власні емоції.

Визначають важливість емоційної свідомості для покращення взаємодії в команді і з іншими людьми.

Вправа 2. «Техніка активного слухання»

Час: 15 хвилин.

Мета:

Покращити навички активного слухання, розвиток емоційної уважності та взаєморозуміння, підвищити ефективність комунікації через вміння слухати та відображати емоції співрозмовника.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини): Психолог або фасилітатор пояснює, що таке активне слухання і чому воно важливе для ефективної комунікації. Визначається роль слухання не лише як процес сприйняття слів, а й як важлива частина розуміння емоцій та потреб співрозмовника. Учасникам наголошується на важливості уважного слухання, яке включає не тільки чуття слів, але й емоційний зміст розмови

2. Вправа «Техніка активного слухання» (12 хвилин):

Учасники працюють у парах. Один з партнерів розповідає особисту ситуацію або емоційний досвід (наприклад, важливий момент зі школи або домашніх стосунків).

Той, хто слухає, повністю зосереджується на тому, що говорить співрозмовник, без переривання або намагання дати поради.

Після того, як розповідь закінчена, слухач має повторити почуте, зберігаючи основну ідею, а також вказати, які емоції він відчував при прослуховуванні (наприклад, «Ти почувалася розчарованою, коли...»).

Потім учасники міняються ролями.

3. Обговорення (3 хвилини):

Після виконання вправи проводиться коротка дискусія в групі:

Як вам було слухати без переривань? Чи було важко зберігати увагу на емоціях співрозмовника?

Як змінилося ваше розуміння ситуації після того, як ви повторили почуте зі своїми емоціями та враженнями?

Як це вплинуло на вашу здатність зрозуміти і підтримати співрозмовника?

4. Підсумок (2 хвилини):

Психолог підсумовує важливість активного слухання для створення довіри в комунікації, покращення взаєморозуміння та зниження емоційної напруги в групі.

Наголошується на тому, що активне слухання допомагає краще розуміти емоції інших, бути більш чутливими до їхніх потреб і створювати підтримуюче середовище для взаємодії

Вправа 3. «Техніка глибокого дихання»

Час: 15 хвилин.

Мета:

Знизити рівень стресу та емоційної напруги учасників, покращити здатність до емоційної регуляції через використання технік глибокого дихання.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини) Психолог або фасилітатор пояснює, чому важливо навчитися технікам дихання для контролю стресу і емоційної напруги. Наголошується на тому, що правильне дихання допомагає активувати парасимпатичну нервову систему, яка відповідає за відновлення внутрішнього балансу і спокій. Учасники готуються до вправи, налаштовуються на спокійний лад.

2. Вправа «Техніка глибокого дихання» (10 хвилин):

Учасники сідають зручно в спокійній обстановці, закривають очі.

Фасилітатор пропонує виконати глибоке дихання за схемою: вдих на 4 рахунки, затримка на 1 рахунок, видих на 6 рахунків.

Учасники виконують вправу протягом кількох хвилин, поступово розслабляючи тіло і фокусуючи увагу на диханні.

Фасилітатор може допомагати учасникам, підказуючи правильний темп і наголошуючи на важливості розслаблення під час видиху.

3. Обговорення (2 хвилини):

Після завершення вправи фасилітатор запитує учасників про їхні відчуття:

Як ви почуваетесь після вправи? Чи змінився ваш стан?

Чи було важко зосередитися на диханні?

Як ви думаєте, чи можна використовувати цю техніку у повсякденному житті для зниження стресу?

4. Підсумок (1 хвилина):

Психолог підсумовує важливість використання техніки глибокого дихання для зниження стресу та покращення емоційної регуляції.

Наголошується, що техніки дихання можна застосовувати в будь-який момент, коли відчувається напруга або тривога, щоб відновити внутрішній баланс і спокій.

Завершення:

Учасники можуть поділитися своїми враженнями, чи допомогла їм вправа впоратися з напругою, а також як вони можуть використовувати ці техніки в повсякденному житті для покращення самопочуття.

2.2. Заняття II . Моя самооцінка та здорове самовираження

Вправа 1. «Позитивний портрет»

Час: 20 хвилин.

Хід роботи: Вступ (3 хвилини): Психолог або фасилітатор пояснює учасникам, чому важливо усвідомлювати свої сильні сторони для підвищення самооцінки та покращення особистісного розвитку.

Наголошується на тому, що кожен має унікальні риси, які можуть допомогти йому в різних ситуаціях.

2. Вправа «Позитивний портрет» (10 хвилин):

Учасники отримують аркуші паперу та маркери/кольорові олівці.

Вони пишуть на папері свої сильні сторони — риси, які вони вважають важливими для своєї особистості (наприклад, доброта, рішучість, креативність, організованість і т.д.).

Після цього кожен малює «позитивний портрет» — образ, що відображає їхні сильні сторони.

Фасилітатор наголошує, щоб учасники відображали не лише внутрішні риси, але й малювали щось, що для них символізує їх позитивні якості (наприклад, зображення серця для доброти або світла для оптимізму).

3. Обговорення (5 хвилин):

Кожен учасник по черзі пояснює, чому він вважає зазначені риси важливими для себе та як ці якості впливають на їхнє життя.

Учасники можуть поділитися конкретними прикладами з власного досвіду, коли ці риси допомогли їм у складних ситуаціях.

4. Підсумок (2 хвилини):

Психолог підсумовує важливість усвідомлення своїх сильних сторін для підвищення самооцінки та самоусвідомлення.

Зазначається, що часто люди недооцінюють свої позитивні риси, і що важливо підтримувати їх у собі, навіть коли відчуваються труднощі.

Вправа 2. «Гра з самооцінкою»

Час: 20 хвилин.

Мета: Підвищити впевненість учасників та допомогти їм краще зрозуміти свої сильні риси та вміння через обговорення конкретних тверджень про себе.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини): Психолог або фасилітатор пояснює, що впевненість у собі та розуміння власних сильних сторін є важливими аспектами особистісного розвитку. Зазначається, що вміння правильно оцінювати себе та свої можливості допомагає ефективніше взаємодіяти з іншими та досягати своїх цілей.

2. Вправа «Твердження про себе» (10 хвилин):

Кожен учасник по черзі зачитує твердження про себе, наприклад:

«Я вмію керувати своїми емоціями»

«Я можу бути лідером»

«Я здатний приймати важливі рішення»

«Я маю вміння працювати в команді»

«Я впевнений у своїх силах».

Після зачитування кожен учасник розповідає, як це твердження відображає їхній досвід та як ці риси проявляються в їхньому повсякденному житті.

Інші учасники можуть поставити запитання або поділитись своїми враженнями, підтримуючи обговорення.

3. Обговорення (5 хвилин):

Психолог чи фасилітатор підсумовує, що кожна з риси є важливою, адже вони визначають не лише поведінку людини, а й ставлення до себе та до інших.

Обговорюється, як конкретні риси допомагають учасникам в їхніх життєвих ситуаціях (наприклад, у школі, в стосунках з однолітками, в родині тощо).

4. Підсумок (2 хвилини):

Психолог наголошує на важливості таких обговорень для підвищення самооцінки і впевненості в собі, оскільки розуміння власних сильних сторін допомагає досягати більших результатів та бути задоволеним своїм життям.

Учасникам пропонується подумати про нові твердження, які вони хочуть додати до свого «портрета впевненості».

Вправа 3. «Техніка Я-повідомлення»

Час: 5 хвилин.

Мета: Навчити учасників формулювати свої почуття та потреби через «Я-повідомлення», що допоможе зменшити агресивність і покращити комунікацію.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини): Психолог пояснює, що «Я-повідомлення» — це метод комунікації, який дозволяє висловлювати свої почуття, не звинувачуючи інших, а описуючи свої власні емоції та реакції на ситуацію. Пояснюється структура «Я-повідомлення»: «Я (почуваюся) коли (вказується конкретна ситуація), тому що (мої почуття) і я хочу, щоб (бажання або потреба)».

2. Вправа «Формулювання через «Я-повідомлення»» (10 хвилин):

Учасники розподіляються на пари. Кожен у парі по черзі висловлює «Я-повідомлення», висловлюючи свої почуття в ситуаціях, коли вони відчувають розчарування або злість (наприклад, «Я відчуваюся не почутим, коли ти не відповідаєш на мої запитання»).

Після кожного висловлення, партнер може задати запитання або поділитися своїми враженнями, щоб краще зрозуміти почуття співрозмовника.

3. Обговорення (5 хвилин):

Психолог задає питання учасникам, щоб виявити, як змінився їх підхід до вираження емоцій через «Я-повідомлення». Наприклад:

- «Як це допомогло вам висловити свої почуття?»
- «Чи відчули ви полегшення після використання цього методу?»
- Обговорюється важливість використання «Я-повідомлень» для зменшення конфліктів та агресивності в спілкуванні.

4. Підсумок (2 хвилини):

Психолог підсумовує вправу, наголошуючи, що такий спосіб вираження емоцій допомагає зберігати здорові стосунки, дозволяє чітко і зрозуміло передавати свої почуття, не звинувачуючи інших.

Учасникам рекомендується застосовувати «Я-повідомлення» в повсякденному житті для покращення комунікації та зменшення рівня стресу і конфліктів.

2.3. Заняття III. Управління емоціями та розвиток стресостійкості

Вправа 1. «Мої емоції в стресових ситуаціях»

Час: 15 хвилин.

Мета:

Розвинути здатність учасників усвідомлювати та контролювати емоції в стресових ситуаціях, а також навчити їх використовувати ефективні методи подолання стресу.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини):

Психолог пояснює, що стресові ситуації можуть бути різними, але важливо вчитися правильно реагувати на них, щоб зберігати спокій та контролювати емоції.

Пояснюється, що кожен учасник може поділитися ситуацією, в якій він відчував стрес, а також розповісти, як йому вдалося справитися з емоціями.

2. Вправа «Мої стресові ситуації» (10 хвилин):

Учасники по черзі діляться ситуаціями, коли вони переживали стрес або сильні емоції. Вони розповідають, що стало причиною стресу, як саме вони відреагували і що зробили для зменшення емоційної напруги.

Після кожного виступу інші учасники можуть задати питання або поділитися власними способами подолання подібних ситуацій.

3. Обговорення (5 хвилин):

Психолог веде обговорення на тему: «Які методи подолання стресу були найбільш ефективними для вас?»

Запитання для обговорення:

- «Що допомогло вам заспокоїтися в стресовій ситуації?»
- «Чи є в когось інші способи контролювати емоції в складних ситуаціях?»
- Під час обговорення психолог наголошує на важливості самопізнання і самоконтролю для збереження психічного здоров'я.

4. Підсумок (2 хвилини):

Психолог підсумовує вправу, підкреслюючи важливість поділу досвідом для створення атмосфери підтримки та розуміння.

Наголошується на тому, що стресові ситуації можна пережити з меншою емоційною напругою, якщо використовувати здорові методи подолання стресу, такі як дихальні вправи, позитивне мислення або спілкування з іншими людьми.

Вправа 2. «Релаксація через дихання»

Час: 15 хвилин.

Мета: Покращити здатність учасників знижувати рівень стресу через практику релаксаційних технік, таких як глибоке дихання та прогресивна м'язова релаксація.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини): Психолог або тренер пояснює учасникам важливість вміння розслаблятися і знижувати стрес через фізичні та дихальні практики. Наголошується, що ці вправи допомагають зняти емоційну напругу, відновити енергію та зберегти психічне здоров'я.

2. Техніка глибокого дихання (7 хвилин):

Учасники сідають зручно і закривають очі.

Психолог пояснює метод глибокого дихання: вдихати повітря на 4 рахунки, затримати на 2 рахунки і видихати на 6 рахунків.

Учасники виконують вправу в спокійному темпі, зосереджуючись на відчуттях при диханні. Психолог стежить за темпом дихання і дає підказки, щоб учасники змогли досягти максимальної релаксації.

3. Прогресивна м'язова релаксація (7 хвилин):

Психолог пояснює учасникам, як працювати з м'язами, напружуючи їх і потім повільно розслабляючи.

Учасники по черзі напружують і розслабляють різні групи м'язів (пальці рук, передпліччя, плечі, живіт, ноги), починаючи з нижніх частин тіла і поступово підходячи до верхніх.

Під час кожної фази напруження учасники повинні фіксувати м'язове напруження, а потім повільно розслабити ці м'язи, фокусуючи увагу на відчуттях, що виникають при розслабленні.

4. Підсумок (3 хвилини):

Психолог запитує учасників про їхні відчуття після виконання вправи: «Як ви почуваетесь? Чи вдалося вам знизити рівень стресу?»

Обговорюється важливість регулярного виконання таких вправ для підтримки психічного здоров'я.

Психолог дає рекомендації щодо того, як використовувати ці техніки в повсякденному житті для подолання стресових ситуацій.

Вправа 3.«Стратегії самопідтримки»

Час: 15 хвилин.

Мета:

Розвиток здатності учасників самостійно справлятися з негативними емоціями, зокрема в стресових або емоційно важких ситуаціях.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини): Психолог пояснює важливість навичок самопідтримки та самовтішення в ситуаціях стресу чи емоційного напруження. Наголошується, що внутрішні позитивні твердження можуть допомогти зменшити тривогу, страх, розчарування та інші негативні емоції.

2. Обговорення стратегії самопідтримки (5 хвилин):

Психолог пропонує учасникам поділитися своїми методами самопідтримки в складних ситуаціях, наприклад: «Що ти говориш собі, коли відчуваєш страх чи тривогу?»

Кожен учасник розповідає про ситуацію, в якій йому довелося застосувати такі стратегії, а також про те, як це допомогло йому зберегти спокій і впевненість.

Психолог акцентує увагу на тому, що важливо помічати власні емоції, щоб вибудовувати стратегії підтримки на основі індивідуальних переживань.

3. Практика створення позитивних тверджень (7 хвилин):

Учасникам пропонується практикувати створення внутрішніх позитивних тверджень. Психолог дає приклади, як можна змінити негативні думки на позитивні:

- Негативна думка: «Я не зможу впоратися з цим.»

- Позитивна думка: «Я здатний впоратися з цією ситуацією. Я маю ресурси та підтримку.»

Учасники по черзі створюють такі твердження для різних емоційно важких ситуацій, з якими вони стикаються в повсякденному житті.

Психолог наголошує, що важливо не просто повторювати позитивні твердження, а й реально вірити в їх силу.

4. Розбір ситуацій (5 хвилин):

Кожен учасник вибирає одну складну ситуацію, яка викликає у нього сильні емоції (страх, розчарування, гнів), і спільно з іншими формулює ефективні позитивні твердження для цієї ситуації.

Учасники обговорюють, як ці твердження можуть допомогти змінити їхню реакцію в подібних ситуаціях.

Психолог надає зворотній зв'язок, допомагаючи уточнити та покращити позитивні твердження.

5. Завершення (3 хвилини):

Психолог підсумовує важливість застосування технік самопідтримки та внутрішніх позитивних тверджень для підтримки психологічного здоров'я.

Учасникам пропонується записати створені твердження у блокнот для подальшого використання у складних ситуаціях.

2.4. Заняття IV. Командна робота та лідерство

Вправа 1. «Роль лідера»

Час: 15 хв.

Мета: Покращення навичок лідерства та взаємодії в групі, розвиток відповідальності за прийняття рішень та управління командою.

Хід роботи:

1. Вступ (5 хвилин):

Психолог пояснює значення лідерства в групових процесах та важливість відповідальності, яку несе лідер при прийнятті рішень.

Наголошується, що лідер — це не тільки той, хто віддає команди, а й той, хто підтримує команду, мотивує її до дій і забезпечує взаємодію для досягнення спільної мети.

2. Рольові ігри (15 хвилин):

Учасники поділяються на групи по 3-4 особи. Кожній групі дається сценарій, у якому один із учасників має виконувати роль лідера.

Приклад сценаріїв:

- Створення плану на вирішення конфлікту в класі.
- Розподіл завдань для підготовки до шкільного заходу.
- Прийняття рішення щодо організації позакласної діяльності.

У кожній ситуації учасники повинні визначити роль лідера та розподілити обов'язки між членами групи. Лідер приймає важливі рішення, спираючись на думки інших учасників, та мотивує їх до виконання завдань.

3. Обговорення ролі лідера (5 хвилин):

Після виконання рольових ігор кожна група обговорює, як приймали рішення, хто і як підтримував лідера, і чи було важливо прислухатися до думки інших членів команди.

Психолог звертає увагу на важливість колективного рішення та взаємопідтримки в групі.

Особливо наголошується на тому, як лідер може заохочувати співпрацю та створювати атмосферу довіри серед учасників.

4. Рефлексія та зворотний зв'язок (5 хвилин):

Після обговорення кожен учасник ділиться своїми враженнями:

- Що було найскладнішим у ролі лідера?
- Як їм вдалося приймати рішення в групі?
- Які лідерські якості, на їхню думку, найбільше сприяють успіху?

Психолог дає зворотний зв'язок, підкреслюючи ключові аспекти лідерства, такі як прийняття відповідальності, вміння слухати і враховувати думки інших, а також здатність мотивувати команду.

Вправа 2. «Спільне завдання»

Час: 20хвилин.

Мета:

Покращення співпраці та навичок командної роботи, розвиток комунікації та ефективного прийняття спільних рішень.

Хід роботи:

1. Вступ (5 хвилин): Психолог пояснює, чому важлива командна робота та співпраця, наголошуючи на тому, що ефективна команда здатна досягти більше, ніж окремі індивідууми. Учасникам надається завдання, яке потребує командної взаємодії для досягнення спільної мети.

2. Командне завдання (15 хвилин):

Учасники діляться на групи по 4-5 осіб. Кожній групі дається завдання, яке потребує колективних зусиль для досягнення мети. Завдання може бути як практичним, так і інтелектуальним, наприклад:

- Побудувати вежу з обмежених матеріалів (наприклад, з паперу та скотча).
- Розв'язати складну головоломку або задачу на логіку.
- Придумати концепцію для шкільного заходу, вирішуючи, хто і як буде задіяний у кожному етапі.

Завдання мають чітку мету, і всі учасники повинні взаємодіяти, обмінюватися ідеями та приймати спільні рішення для успіху.

3. Обговорення (5 хвилин):

Після виконання завдання кожна група обговорює процес виконання та досягнення результату:

- Як відбувалася комунікація між учасниками?
- Які труднощі виникали під час виконання завдання?
- Як приймалися рішення у групі?

Психолог ставить акценти на важливості кожного члена групи, координації дій, вміння слухати та враховувати думки інших.

4. Рефлексія та зворотний зв'язок (5 хвилин):

Учасники обговорюють, що було найскладнішим у завданні та як вони працювали разом для досягнення мети. Особлива увага приділяється тим моментам, коли потрібно було співпрацювати для вирішення проблем або подолання труднощів.

Психолог дає зворотний зв'язок, підкреслюючи важливість ефективної взаємодії, комунікації та взаємної підтримки у груповій роботі.

Вправа 3. «Розподіл ролей»

Час: 10 хвилин.

Мета: Усвідомлення власних сильних сторін та ролі в колективі, розвиток самопізнання та командної взаємодії.

Хід роботи:

1. Вступ (5 хвилин):

Психолог розпочинає вправу, пояснюючи, що кожна група складається з різних людей, і кожен має свої сильні сторони, які можуть бути корисні в командній роботі.

Важливо усвідомлювати, яку роль кожен з нас може виконувати в колективі, щоб ефективно взаємодіяти з іншими.

2. Обговорення ролей (10 хвилин):

Учасники по черзі визначають, яку роль вони вважають для себе найбільш підходящою в групі (наприклад: лідер, організатор, підтримуючий учасник, аналітик, творча особистість, спостерігач).

Кожен учасник обґрунтовує, чому саме ця роль для нього найбільш комфортна, чим він може бути корисним у групі, і які сильні сторони допомагають йому виконувати цю роль.

3. Дискусія та зворотний зв'язок (10 хвилин):

Після того, як всі учасники поділилися своїми думками, психолог організовує обговорення, де учасники можуть поставити питання один одному або поділитися своїми враженнями.

Дискусія може включати питання типу: «Чи було складно визначити свою роль?», «Які інші ролі ви могли б виконувати?», «Які з ваших сильних сторін ви хотіли б розвивати в майбутньому?».

4. Підсумки та рефлексія (5 хвилин):

Психолог підсумовує вправу, звертаючи увагу на те, що в групі важливо враховувати індивідуальні особливості та сильні сторони кожного учасника для досягнення спільної мети.

Учасникам наголошується на важливості відкритої комунікації та взаємної підтримки в командній роботі.

2.5. Заняття V. Цілі та мотивація

Вправа 1. «Моя мета»

Час: 15 хвилин.

Мета: Мотивація до досягнення цілей та розвиток навичок планування власного майбутнього.

Хід роботи:

1. Вступ (5 хвилин):

Психолог розпочинає вправу, наголошуючи, що досягнення цілей — це важливий крок у розвитку особистості. Правильне планування та чітке розуміння своїх цілей допомагають краще орієнтуватися у майбутньому.

Пояснення поняття короткострокових та довгострокових цілей, а також того, як ці цілі допомагають розвивати мотивацію для досягнення успіху.

2. Формулювання цілей (10 хвилин):

Кожен учасник по черзі формулює свої короткострокові (на наступні кілька місяців) та довгострокові (на кілька років) цілі. Психолог може запропонувати кілька прикладів, наприклад: «Покращити успішність у школі», «Завершити

курси з іноземної мови», «Отримати роботу в певній сфері», «Завести нові корисні знайомства» тощо.

Кожен учасник записує свої цілі на аркуші паперу та розробляє кроки для їх досягнення. Кроки повинні бути конкретними, вимірюваними і досяжними.

3. Обговорення та обмін (10 хвилин):

Після того, як учасники завершили написання своїх цілей та кроків, кожен по черзі ділиться зі групою своїм списком.

Психолог допомагає учасникам оцінити реалістичність цілей та дає поради щодо коректності формулювань (цілі повинні бути конкретними та мати часові рамки).

Учасники можуть задавати питання один одному, обговорюючи стратегії досягнення цілей та можливі труднощі.

4. Підсумки та рефлексія (5 хвилин):

Психолог підсумовує вправу, підкреслюючи важливість чіткого визначення цілей та етапів їх досягнення.

Важливо наголосити на тому, що планування допомагає фокусуватися на досягненні цілей і дає зрозумілі кроки для руху вперед.

Учасникам пропонується подумати, чи є у них інші цілі, які вони можуть додати в майбутньому, а також про те, як вони можуть моніторити свій прогрес у досягненні поставлених завдань.

Вправа 2. «Техніка подолання труднощів»

Час: 15 хвилин.

Мета: Зміцнення внутрішньої мотивації та готовності до подолання перешкод на шляху до досягнення цілей.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини):

Психолог розпочинає вправу, наголошуючи на важливості здатності долати труднощі, які виникають під час досягнення будь-якої мети. Всі учасники

мають усвідомити, що на шляху до успіху можуть виникати перепони, але важливо знайти стратегії для їх подолання.

Психолог пояснює, що ця вправа допоможе зібрати ідеї та інструменти для подолання труднощів, а також зміцнить віру у власні сили.

2. Опис можливих труднощів (5 хвилин):

Учасники по черзі записують можливі труднощі чи перешкоди, які можуть виникнути на шляху до досягнення їхніх цілей. Наприклад, це можуть бути проблеми з часом, відсутність мотивації, невпевненість у собі, матеріальні чи соціальні обмеження, стрес чи страх невдачі.

Кожен учасник записує по 3-5 таких перешкод на аркуші паперу.

3. Обговорення способів подолання труднощів (7 хвилин):

Після того, як всі учасники записали свої труднощі, група переходить до обговорення можливих стратегій їх подолання.

Психолог допомагає спрямувати розмову на позитивне рішення, стимулюючи учасників до пошуку реальних і досяжних способів вирішення проблем. Наприклад, для труднощів із часом можна запропонувати техніки тайм-менеджменту, для мотиваційних проблем — створення системи винагород чи знаходження партнерів для підтримки.

Учасники обговорюють, як конкретні стратегії можуть допомогти подолати їхні перепони. Вони можуть ділитися власними ідеями та досвідом.

4. Підсумки та рефлексія (3 хвилини):

Психолог підсумовує вправу, наголошуючи, що важливо бачити труднощі не як перешкоди, а як можливість для зростання і розвитку.

Кожен учасник може поділитися однією стратегією, яку вони планують застосувати, щоб подолати одну з описаних перешкод.

Учасникам пропонується заповнити особистий план дій, де вони можуть зафіксувати своє рішення, як діяти в разі виникнення труднощів у майбутньому.

Вправа 3. «Відслідковування прогресу»

Час: 15 хвилин.

Мета: Відслідковування прогресу, зміцнення мотивації та розуміння важливості поступових кроків до досягнення цілей.

Хід роботи:

1. Вступ (3 хвилини):

Психолог пояснює, що ведення щоденника досягнень допомагає фіксувати успіхи та труднощі на шляху до мети. Це важлива практика для усвідомлення свого прогресу та підвищення мотивації.

Учасникам пропонується зосередитись на позитивних змінах, навіть якщо вони здаються незначними. Ведення щоденника допомагає зрозуміти, як маленькі кроки наближають до великої мети.

2. Заповнення щоденника (7 хвилин):

Кожен учасник отримує аркуш або зошит, де має місце для щоденних або щотижневих записів.

Учасники заповнюють щоденник, записуючи досягнення, навіть маленькі, і кроки, які вони здійснили для досягнення своїх цілей. Також учасники мають можливість зафіксувати проблеми або труднощі, з якими вони зіткнулися.

Психолог рекомендує записувати конкретні дії, які були виконані, і відзначати, як ці дії наближають до мети. Це може бути що завгодно: від завершення конкретного завдання до позитивних змін у ставленні чи поведінці.

3. Обговорення та підтримка (5 хвилин):

Після того як учасники заповнили щоденники, психолог запрошує до короткого обговорення.

Учасники можуть поділитися своїми досягненнями і труднощами, а також висловити свої почуття щодо записів у щоденнику. Це допомагає зберігати позитивну атмосферу підтримки і надихає на подальші зусилля.

Психолог підкреслює важливість постійного фіксування прогресу та використання щоденника для самоаналізу та оцінки того, що було зроблено.

4. Підсумки та рефлексія (3 хвилини):

Психолог наголошує, що навіть якщо цілі здаються важкими чи недосяжними, важливо відзначати будь-який прогрес, щоб підтримати мотивацію.

Учасникам пропонується поставити запитання собі: «Що я досягнув за цей час?», «Що мені вдалося, а що вимагає ще зусиль?» Це допоможе не лише зафіксувати прогрес, а й правильно оцінити власні досягнення.

Психолог заохочує учасників продовжувати вести щоденники й після завершення заняття, щоб постійно підтримувати мотивацію та зміцнювати власну впевненість у своїх силах.